

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування вищого навчального закладу)

Економіко-правовий факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра цивільно правових відносин

(цивільно-правових дисциплін)

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Суб'єкти доказування у цивільному судочинстві України

Procedural Features of Consideration of Civil Cases arising from Inheritance

Legal Relations in Ukraine

Виконав: студентка денної форми навчання

спеціальності 081 Право

освітня програма «Право»

Сагайдак Ганна

Керівник: проф. Токарчук Л. М.

Рецензент: _____.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2025 р.

Завідувач кафедри Масін В.М.

(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № _____

протокол № __ від _____ 2025р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою

ECTS, бали)

Голова ЕК _____

(підпис)

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	9
1.1. Поняття та правова природа доказування в цивільному судочинстві України.....	9
1.2. Класифікація суб'єктів доказування та їх процесуальний статус	18
Висновки до Розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. УЧАСНИКИ СПРАВИ ЯК ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	34
2.1. Сторони як головні суб'єкти доказової діяльності.....	34
2.2. Процесуальна діяльність третіх осіб у доказуванні.	43
2.3. Роль представників сторін в доказуванні.....	52
Висновки до Розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА РОЛЬ СУДУ В ДОКАЗОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	61
3.1. Участь прокурора, органів державної влади та місцевого самоврядування та інших учасників у доказуванні	61
3.2. Роль суду в забезпеченні процесу доказування.....	67
Висновки до Розділу 3.....	73
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження “Суб’єкти доказування у цивільному судочинстві України” пояснюється наступними чинниками. Насамперед, слід зазначити, що інститут доказування, взагалі, має фундаментальне значення для правосуддя та є центральним елементом цивільного процесу. Це пояснюється тим, що правильне визначення кола суб’єктів, їхніх прав та обов’язків, а також меж їхньої активності має вирішальне значення для встановлення об’єктивної істини у справі та, як наслідок, для ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення. Зокрема, без чіткого розуміння того, хто і що має доводити, ефективне здійснення правосуддя неможливе.

Крім того, на практиці виникає багато складних питань щодо того, як саме розподіляється тягар доказування між позивачем та відповідачем у різних категоріях справ (наприклад, у трудових спорах, спорах про захист прав споживачів, де діє так звана “презумпція вини”). Аналіз суб’єктного складу доказування дозволяє виявити прогалини та колізії у правозастосуванні цих норм.

Також, право на справедливий судовий розгляд, гарантоване статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1, ст. 6], безпосередньо пов’язане з можливістю сторін повноцінно реалізувати свої доказові права. Так, дослідження гарантій діяльності суб’єктів доказування сприяє розробці рекомендацій щодо підвищення ефективності захисту прав громадян.

Зокрема, збереження можливості участі прокурора та органів державної влади у цивільному процесі для захисту суспільних або державних інтересів вимагає чіткого визначення їхнього процесуального статусу та обсягу доказових повноважень, щоб не порушувати принцип рівності сторін.

Таким чином, з огляду на вищезазначені чинники, обрана автором тема дипломного дослідження, безумовно, є актуальною.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали праці таких відомих вчених, як: Авер'янов В. Б., Бірюкова А. М., Васильєва Т. А., Григор'єва Л. І., Гусаров К. В., Заворотько П. П., Ізарова І. О., Карабань В. Я., Кройтор В. А., Комаров В. В., Кузнецова Н. С., Луспеник Д. Д., Малишева К. І., Поляков Б. М., Притика Д. М., Різник С. В., Сакара Н. Ю., Сиза Н. П., Старілов Ю. Н., Стефанчук М. В., Тертишников В. І., Фурса С. Я., Червоний Ю. С., Штефан А.С., Юдельсон М.С., Яблочков Т.М., Ярков В.В.

Ці наукові праці формують теоретичну базу для подальшого вдосконалення процесуального законодавства та правозастосовчої практики в Україні.

Мета і задачі дослідження. Дане дослідження спрямоване на комплексне науково-теоретичне дослідження правового статусу суб'єктів доказування у цивільному судочинстві України, аналіз їхніх процесуальних прав та обов'язків, а також розробку науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання доказової діяльності в умовах дії принципу змагальності.

Для досягнення цієї мети передбачається вирішення наступних **задач**:

1. Уточнити понятійний апарат, зокрема визначення доказування, його мети, функцій та ключових засад у сучасному цивільному процесі;
2. Проаналізувати та класифікувати суб'єкти доказування, розмежувавши їх за критеріями обов'язку подання доказів та функцій оцінки доказів;
3. Дослідити процесуальний статус та особливості доказової діяльності основних учасників справи – сторін (позивача та відповідача) та третіх осіб, включаючи питання розподілу тягаря доказування;
4. Охарактеризувати роль та повноваження представників сторін (зокрема, адвокатів) у процесі збору, подання та обґрунтування доказів;
5. Визначити правові межі участі спеціальних суб'єктів доказування (прокурора, органів державної влади) та проаналізувати підстави їхнього вступу у справу;

6. З'ясувати сучасну роль суду в доказовій діяльності в контексті посилення змагальності;

7. Узагальнити судову практику та виявити типові проблеми, що виникають при реалізації суб'єктами своїх доказових прав та обов'язків;

8. Сформулювати конкретні пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України та практики його застосування щодо суб'єктів доказування.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають між судом та учасниками справи під час здійснення ними доказової діяльності у цивільному судочинстві України.

Предметом дослідження є теоретичні положення та наукові доктрини щодо поняття, класифікації та процесуального статусу суб'єктів доказування, а також особливості реалізації принципу змагальності при здійсненні доказової діяльності різними суб'єктами цивільного процесу, норми чинного цивільного процесуального законодавства, що їх регулюють, а також актуальна судова практика щодо застосування норм про доказування та розподіл тягаря доказування.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали методи і прийоми наукового пізнання – як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні. При здійсненні дослідження, був використаний метод матеріалістичної діалектики, як основний метод наукового пізнання, що дозволяє розглядати правові явища в їхньому розвитку, взаємозв'язку та суперечностях (наприклад, співвідношення принципу змагальності та активності суду). Зокрема, був використаний метод системного аналізу для вивчення інституту доказування як цілісної системи елементів (суб'єкти, предмет, засоби доказування) та їх взаємодії. Також, у Розділі 1 були використані: формально-догматичний метод (для точного аналізу, тлумачення та систематизації правових норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), що регулюють поняття доказування та процесуальний статус суб'єктів); метод аналізу та синтезу (для розкладання складного поняття

доказування на складові елементи (аналіз) та подальшого узагальнення отриманих даних для формування цілісного визначення суб'єктів (синтез)); а також історико-правовий метод (для короткого огляду еволюції поглядів на роль суду та сторін у доказуванні в різні періоди розвитку українського цивільного процесуального права). У Розділі 2 були використані наступні методи: статистичний метод (для аналізу статистичних даних судової практики щодо кількості задоволених/відхиленних клопотань про витребування доказів сторонами); метод класифікації (для чіткого розмежування сторін, третіх осіб та представників за їх обсягом прав та обов'язків у доказовій діяльності). При дослідженні питань Розділу 3 були використані методи: функціонального аналізу (для дослідження конкретних функцій суду (керуюча, контролююча, оцінююча) та прокурора (захист публічного інтересу) у доказовому процесі); метод конкретизації (для вивчення конкретних випадків (винятків), коли суд може проявити активність (наприклад, витребування доказів у справах, де сторони не можуть їх надати самостійно)); метод узагальнення судової практики (емпіричний метод) (для аналізу постанов Верховного Суду та рішень апеляційних судів з метою виявлення єдиних підходів до оцінки доказів, поданих різними суб'єктами).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що кваліфікаційна робота є комплексним дослідженням, за результатами якого сформульовано ряд наукових положень і висновків. Зокрема, до них відносяться такі:

- *вперше* обґрунтовано поняття доказування у цивільному судочинстві України як двоєдиної розумової та практичної (процесуальної) діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (учасників справи та суду), яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі, та спрямована на збирання, подання, дослідження та оцінку доказів з метою встановлення об'єктивної істини у справі та обґрунтованого вирішення спору;
- *вперше* запропоновано визначення поняття суб'єктів доказування в цивільному процесі України. Так, останніми є всі учасники цивільних

процесуальних правовідносин (сторони, треті особи, їхні представники, органи державної влади, прокурор, заявники та заінтересовані особи), а також суд, які відповідно до норм ЦПК України наділені правами та обов'язками щодо здійснення доказової діяльності (збирання, подання, дослідження, оцінки доказів) з метою встановлення обставин справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення;

- *вперше* запропоновано під сторонами цивільного процесу розуміти основних учасників цивільних процесуальних правовідносин (позивач та відповідач), які мають протилежні матеріально-правові інтереси, ведуть спір про право, наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування (зокрема, несуть основний тягар доведення обставин, на які посилаються), і щодо яких суд ухвалює рішення, що набуває законної сили;

- *удосконалено* розуміння правової природи доказування у цивільному судочинстві України, яка полягає в тому, що це єдність матеріально-правових та процесуальних аспектів, яка виступає одночасно як система правових норм (інститут), як спосіб пізнання фактичних обставин справи (гносеологічний аспект), і як сукупність процесуальних дій та правовідносин (діяльнісний та реляційний аспекти);

- *удосконалено* положення щодо того, що суб'єктами доказування в повному розумінні є лише учасники справи (сторони, треті особи, представники, прокурор) та суд. Саме ці особи мають правовий зв'язок із предметом спору або владні повноваження і наділені повним спектром процесуальних прав та обов'язків, що охоплюють усі стадії доказування – від збирання інформації до її фінальної оцінки;

- *удосконалено* класифікацію суб'єктів доказування у цивільному процесі України. Так, на основі аналізу різних наукових підходів (діяльнісного, пізнавального, інституційного, правовідносного) та існуючих класифікацій (за зацікавленістю, за активністю), а також враховуючи вимоги чинного ЦПК України, запропоновано “комплексну” класифікацію суб'єктів

доказування у цивільному процесі України. У якості критерія класифікації пропонуємо застосовувати “комбінований” критерій: наявність юридичної зацікавленості у результаті справи та характер виконуваних процесуальних функцій (роль у доказуванні);

- *отримали подальшого розвитку* процесуальні положення щодо обов’язку доказування, та запропоновано внести зміни до ст. 81 ЦПК України, а саме більш чітким посиленням на розподіл тягара доведення між позивачем та відповідачем, що впливає з вищенаведеного визначення сторін: “1. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. При цьому, позивач несе тягар доведення обставин, що становлять підставу його позову, а відповідач – обставин, що обґрунтовують його заперечення проти позову”.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Розділ присвячений дослідженню сутності поняття доказування, його правової природи, місця в системі цивільного судочинства. Особлива увага приділяється поняттю та класифікації суб'єктів доказування, розмежуванню їхніх функцій та обов'язків. Теоретичним підґрунтям слугують норми національного законодавства – Конституції України та ЦПК України, а також міжнародні стандарти, зокрема практика Європейського суду з прав людини, що є невід'ємною частиною вітчизняної правової системи.

У межах Розділу 1 будуть розглянуті та проаналізовані ключові наукові погляди вітчизняних та зарубіжних вчених-процесуалістів щодо визначення суб'єктного складу доказової діяльності, що дозволить закласти міцний теоретичний фундамент для подальшого детального вивчення процесуального статусу кожного із суб'єктів.

1.1. Поняття та правова природа доказування в цивільному судочинстві України

Звертаючись до наукових джерел, слід зазначити, що існуючі точки зору науковців щодо поняття доказування можна розподілити на декілька груп.

Згідно з першою точкою зору, доказування слід розглядати з точки зору того, як воно відбувається в рамках судової процедури, а також як у ньому беруть участь суд та сторони цивільної справи. Так, фахівці пропонують під доказуванням розуміти “зміст таких процесуальних дій, як збирання (в тому числі витребування доказів адвокатами і прокурорами) і надання суду доказів особами, які беруть участь в справі” [2, с. 4].

Інші науковці визначають "доказування" як "цілеспрямовану процесуальну діяльність, яка полягає у збиранні, витребуванні та поданні до суду доказів. Цю діяльність здійснюють суб'єкти, наділені відповідними повноваженнями згідно з цивільним процесуальним законодавством, на різних стадіях судового провадження" [3, с. 361].

Науковці, що дотримуються вказаної точки зору вважають, що доказування є не просто абстрактним пізнанням фактів, а чітко регламентованою процесуальною діяльністю.

Визначене поняття характеризується двома ключовими аспектами: по-перше, це процедурний характер доказування, по-друге, це суб'єктний склад.

Так, процедурний характер доказування визначається тим, що доказова діяльність відбувається "в рамках судової процедури" та "регламентована в певний порядок". Це означає, що учасники не можуть використовувати будь-які методи отримання інформації, а також вони обмежені процесуальними нормами (наприклад, щодо допустимості доказів).

Зокрема, щодо суб'єктного складу – вказане визначення прямо вказує на конкретних суб'єктів цієї діяльності – "суд та сторони", "особи, які беруть участь в справі", "адвокати і прокурори".

Отже, на нашу думку, відповідно до першого підходу, автори дещо вужче трактують доказування, акцентуючи увагу саме на етапах збирання, витребування та надання доказів. Фахівці під процесом доказування мають на увазі активну дію з боку учасників процесу.

Існує й інша точка зору, згідно з якою доказування у цивільному процесі виступають як процесуальний метод пізнання.

Альтернативний погляд полягає в тому, що доказування в рамках цивільного судочинства є процесуальним інструментом для досягнення істини.

Науковці трактують доказування як "комплекс розумових зусиль та процесуальних кроків, які вживаються судом та іншими учасниками

цивільного процесу для того, щоб встановити фактичні обставини конкретної справи та знайти вирішення конфлікту між сторонами” [4, с. 480].

Інші фахівці вважають, що “у судовій діяльності доказування виступає як особливий вид пізнання. Воно полягає у поєднанні розумової роботи (аналізу, оцінки) та практичних дій (збору, представлення доказів), які здійснюють суб'єкти процесу. Основне завдання доказування – досягти того, щоб суд дійшов висновків, які відповідають фактичним обставинам справи, надавши їм правильне юридичне значення. Це досягається шляхом використання доказів, що відповідають вимогам закону та процесуальним нормам” [5, с. 70].

Таким чином, відповідно до поглядів науковців цієї групи, доказування в цивільному процесі не може бути зведене лише до однієї площини – це багатоаспектне явище, яке поєднує як сувору процесуальну форму, так і глибинний пізнавальний зміст.

Так, доказування, за думкою вищезазначених науковців є регламентованою діяльністю. Науковці акцентують увагу на “процесуальних діях” та “регламентованій в певний порядок процесуальній діяльності”, підкреслюють імперативну вимогу закону дотримуватися встановлених ЦПК України процедур (збирання, витребування, надання доказів). Це забезпечує законність та допустимість отриманої інформації.

Доказування також, за їх думкою, є методом пізнання істини. Науковці розглядають доказування як “процесуальний метод пізнання” та “різновид судового пізнання”, наголошують на внутрішній, розумовій діяльності суду та учасників справи, спрямованій на встановлення відповідності висновків суду фактичним обставинам справи.

Згідно з третьою точкою зору, доказування в цивільному процесі є фундаментальним інститутом цивільного процесуального права, який потребує окремого дослідження. Цей підхід розглядає доказування як "один з галузевих інститутів цивільного процесуального права, що складається з

комплексу норм, які регламентують процесуальну діяльність з встановлення фактів" [6, с. 17].

Отже, третій підхід, де фахівці розглядають доказування як самостійний галузевий інститут цивільного процесуального права – є вкрай важливим для цілей правового дослідження.

Так, цей підхід дозволяє об'єднати всі розрізнені норми, що стосуються доказів, у єдину логічну систему (Глава 5 Розділу I ЦПК України). Він переводить розуміння доказування з рівня абстрактної діяльності чи філософського пізнання на рівень конкретного правового регулювання.

Крім того, визначення доказування як сукупності норм дає чіткі орієнтири для правозастосовчої практики. Воно вказує суду та учасникам процесу, де саме шукати правила поведінки: як збирати докази, в які строки, якими засобами та які наслідки недотримання цих норм.

Зокрема також, саме цей інституційний підхід є необхідним підґрунтям для аналізу суб'єктів доказування. Адже процесуальний статус, права та обов'язки кожного суб'єкта (сторін, суду, прокурора) є нічим іншим, як конкретними нормами, що входять до цього інституту.

Отже, цей підхід підтверджує, що доказування – це не просто фактичні дії чи думки, а нормативно закріплений порядок, обов'язковий для всіх учасників цивільного судочинства.

Крім того, існує інший погляд, який передбачає, що “доказування в цивільному процесі слід досліджувати як особливу сферу правового регулювання. Це означає, що його варто аналізувати як специфічний набір процесуальних відносин, що виникають між учасниками доказової діяльності, з усіма їхніми притаманними рисами та елементами” [7, с. 233].

На нашу думку, такий підхід до розуміння доказування вдало зміщує фокус з ізольованих дій кожного учасника на динамічну взаємодію між ними. Доказування розглядається не як “односпрямований” процес, а як система взаємних прав та кореспондуючих обов'язків, що виникають між судом та учасниками справи (наприклад, право сторони подати доказ породжує

обов'язок суду його дослідити, і навпаки – вимога суду надати доказ породжує обов'язок сторони його подати).

Крім того, такий підхід є надзвичайно корисним для дипломної роботи, оскільки він прямо підкреслює, що суб'єкти доказування визначаються саме через свою участь у цих правовідносинах. Не можна бути суб'єктом доказування "взагалі" – ним можна бути лише у конкретних правовідносинах з іншими учасниками та судом.

Також, такий погляд не суперечить іншим вищевказаним підходам, а доповнює їх. Доказування є інститутом права, який регулює діяльність, що реалізується через систему правовідносин.

Отже, розуміння доказування, відповідно до четвертого підходу, як сфери процесуальних відносин дозволяє найбільш повно та системно визначити правовий статус суб'єктів доказування, адже саме через аналіз цих відносин можна чітко встановити обсяг їхніх прав, обов'язків та процесуальних гарантій у цивільному судочинстві.

На нашу думку, слід враховувати усі вищезазначені точки зору. Отже, пропонуємо узагальнене розуміння доказування, що полягає в наступному.

Доказування у цивільному судочинстві України – це двоєдина розумова та практична (процесуальна) діяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (учасників справи та суду), яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі, та спрямована на збирання, подання, дослідження та оцінку доказів з метою встановлення об'єктивної істини у справі та обґрунтованого вирішення спору.

Щоб розкрити сутність доказування з правової точки зору, потрібно враховувати сферу, де виникають та існують відповідні суспільні відносини. У цьому аспекті доказування є предметом правового регулювання, що відбувається під час розгляду справ у цивільному судочинстві. Слід розуміти, що сам інститут доказування є складовою частиною цивільного процесу.

Керуючись статтею 19 ЦПК України, суди України здійснюють розгляд справ, що стосуються особистих, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, у межах цивільного судочинства [8, ст. 19].

Розглядаючи цивільне судочинство як регламентований нормами цивільного процесуального права процес, що характеризується послідовністю процесуальних етапів, можна дійти висновку про те, що діяльність з доведення обставин у цивільних справах також охоплює сукупність процесуальних дій, вчинених учасниками судового процесу.

Згідно з ч. 1 ст. 12 ЦПК України, цивільне судочинство базується на принципі змагальності сторін [8, ст. 12].

Відповідно до ч. 1 ст. 81 ЦПК України, кожна сторона процесу зобов'язана довести ті факти, на яких ґрунтуються її вимоги або заперечення [8, ст. 81].

Чинне законодавство надає суду розширені повноваження у сфері доказування, дозволяючи йому в певних виняткових обставинах самотійно ініціювати збір доказів. Однак, ці можливості не є абсолютними і мають свої обмеження. До таких випадків належать: право суду витребувати докази за власною ініціативою у справах, що розглядаються за правилами окремого провадження; можливість збирати докази, коли це є необхідним для забезпечення захисту прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх, недієздатних або осіб, чия дієздатність обмежена; а також право витребувати докази, якщо суд має обґрунтовані сумніви щодо сумлінного виконання сторонами своїх процесуальних обов'язків, пов'язаних із доказуванням.

Проте, навіть у подібних обставинах, суд має обмежені можливості для самотійного збору доказів. Це зумовлено першочерговим завданням цивільного процесу – забезпечити дієвий захист прав, свобод та законних інтересів усіх учасників, як фізичних та юридичних осіб, так і держави.

Наше переконання полягає в тому, що висловлена законодавча позиція є несумісною з основоположними принципами та призначенням цивільного судочинства. Необхідно враховувати активну функцію судової інстанції у

процесі дослідження та аналізу доказів, наданих сторонами. Відповідно до положень частини першої статті 89 ЦПК України, суд здійснює оцінку доказів на підставі свого внутрішнього переконання, яке формується в результаті всебічного, повного, об'єктивного та безпосереднього вивчення всіх доказів, що містяться в матеріалах справи. Суд проводить аналіз відповідності, допустимості та достовірності кожного доказу окремо, а також оцінює їхню загальну достатність та взаємозв'язок [8, ст. 89].

Правова природа дій, пов'язаних зі збором та представленням доказів у цивільних справах, полягає в їхній процесуальній сутності. Це зумовлено двома ключовими факторами: по-перше, доказування є невід'ємною частиною судового розгляду та вирішення справи, а по-друге, воно повністю підпорядковане нормам цивільного процесуального права.

Цивільне процесуальне законодавство виступає як фундамент для доказування, встановлюючи загальні правила, визначаючи права та обов'язки всіх учасників процесу. Воно також встановлює критерії для допустимості доказів, регулює порядок їх подання та обміну процесуальними документами, а також визначає, як саме мають відбуватися процесуальні дії та яким має бути їхній зміст.

Крім того, доказування в цивільних справах відзначається чіткою структурою та послідовністю. Воно відбувається в межах встановлених процесуальних форм і складається з логічно пов'язаних етапів. Ці етапи включають наступне.

По-перше, це формулювання фактичних обставин. Сторони викладають ті обставини, на яких вони будують свої вимоги або заперечення.

По-друге, це вказівка на докази. Учасники процесу повідомляють про наявні докази, які покликані підтвердити викладені факти.

По-третє, це подача доказів. Докази представляються до суду з дотриманням усіх встановлених правил.

По-четверте, це розгляд доказів. Суд безпосередньо сприймає та вивчає надану інформацію про фактичні дані, керуючись принципами усності та безпосередності.

Оцінка доказів – це розумова діяльність учасників доказування, що проявляється в їхніх процесуальних діях, регульованих нормами цивільного процесуального права, і спрямована на забезпечення правильності логічних висновків. Якщо оцінка доказів учасниками має рекомендаційний характер, то оцінка доказів судом є обов'язковою і визначає підстави для прийняття судового рішення.

Таким чином, на основі вищедосліджених понять доказування, можемо виокремити такі підходи щодо розуміння правової природи доказування.

До першого підходу відноситься функціональний підхід. Цей підхід розглядає доказування як сукупність конкретних процесуальних дій, спрямованих на збирання та подання доказів. Акцент робиться на активній поведінці суб'єктів у рамках судової процедури. Так, фахівці пропонують під доказуванням розуміти “зміст таких процесуальних дій, як збирання (в тому числі витребування доказів адвокатами і прокурорами) і надання суду доказів особами, які беруть участь в справі” [2, с. 4].

Інші науковці вважають, що доказування – це “регламентована в певний порядок процесуальна діяльність зі збирання, витребування і надання суду доказів суб'єктами, які за цивільним процесуальним законодавством вправі подавати докази в конкретній справі на різних стадіях її розвитку” [3, с. 361].

Другий підхід до розуміння правової природи доказування можемо назвати гносеологічним. Цей підхід акцентує увагу на “внутрішньому, розумовому процесі пізнання фактичних обставин справи, спрямованому на встановлення істини. Доказування розглядається як інструмент досягнення відповідності висновків суду реальним фактам” [9].

Так, науковці вважають, що доказування слід розглядати як “розумову та процесуальну діяльність суду та інших учасників цивільного процесу,

спрямовану на встановлення істини по конкретній справі і вирішення спору між сторонами” [4, с. 480].

Також фахівці зазначають, що “доказування є різновидом судового пізнання, яке поєднує розумову і практичну (процесуальну) діяльність його суб’єктів і спрямоване на досягнення відповідності висновків суду фактичним обставинам справи в їх юридичному значенні, що здійснюється за допомогою доказів у визначеній законом процесуальній формі” [5, с. 70].

Зокрема, можливо виокремити інституційний підхід. Цей підхід розглядає доказування як формально визначену сукупність правових норм, об’єднаних у самостійний галузевий інститут цивільного процесуального права.

Відповідно до цієї точки зору, доказування розглядається як “один з галузевих інститутів цивільного процесуального права, який складається з сукупності норм, що регулюють процесуальну діяльність по доказуванню” [6, с. 17].

Правовідносний підхід зміщує фокус на динамічну взаємодію між учасниками доказової діяльності, розглядаючи доказування як особливу сферу процесуальних правовідносин.

Відповідно до цієї концепції, “доказування в цивільному судочинстві доцільно аналізувати як особливу сферу правового регулювання. Це означає його сприйняття як специфічної галузі процесуальних взаємовідносин, що характеризується власними рисами та елементами, які формуються між суб’єктами доказової діяльності” [2, с.10].

Отже, можемо виокремити такі підходи до визначення правової природи доказування: діяльнісний, пізнавальний, інституційний та правовідносний.

На нашу думку, правову природу доказування у цивільному судочинстві України можна визначити як складне, комплексне та багатоаспектне правове явище.

Таким чином, можемо виокремити наступні ознаки правової природи доказування.

По-перше, як свідчить з вищепроведеного аналізу, доказування є цілісним галузевим інститутом цивільного процесуального права, що складається із сукупності правових норм (переважно Глави 5 Розділу I ЦПК України), які імперативно регулюють увесь процес.

По-друге, доказування – це процес розумової активності суду та учасників справи, спрямований на встановлення об'єктивної істини або фактичних обставин справи шляхом дослідження доказів.

По-третє, доказування є сукупністю конкретних, формально визначених дій суб'єктів (збирання, витребування, подання, дослідження, оцінка доказів), що здійснюються у суворій відповідності до вимог закону (процесуальної форми).

По-четверте, доказування реалізується через динамічну взаємодію між учасниками справи та судом, що породжує взаємні права та обов'язки (вертикальні та горизонтальні правовідносини).

Таким чином, правовій природі доказування у цивільному судочинстві притаманні такі ознаки: є нормативно-регульованим інститут, є пізнавальною діяльністю, є процесуальною діяльністю, є системою правовідносин.

Отже, на нашу думку, правова природа доказування у цивільному судочинстві України полягає в тому, що це єдність матеріально-правових та процесуальних аспектів, яка виступає одночасно як система правових норм (інститут), як спосіб пізнання фактичних обставин справи (гносеологічний аспект), і як сукупність процесуальних дій та правовідносин (діяльнісний та реляційний аспекти).

Ця комплексна природа визначає й особливості правового статусу суб'єктів доказування, які є центральними фігурами у цих правовідносинах і несуть основний тягар реалізації принципу змагальності.

1.2. Класифікація суб'єктів доказування та їх процесуальний статус

Розглядаючи питання класифікації суб'єктів доказування та їх процесуальний статус – спочатку слід визначити поняття суб'єктів доказування.

У цивільному процесуальному праві України поняття "суб'єкт доказування" не має єдиного легального визначення в ЦПК, але активно використовується в науковій доктрині для позначення осіб, які беруть участь у доказовій діяльності.

Звертаючись до юридичної літератури – єдність точок зору у підходах до визначення поняття “суб'єкт доказування” є відсутньою. У юридичній літературі існують різні підходи до визначення цього поняття, які відображають різні аспекти участі осіб у доказовому процесі.

Так, у наукових джерелах суб'єктами доказування вважають “учасників цивільних процесуальних правовідносин, які наділені певними правами та обов'язками щодо збирання, подання, дослідження, оцінки або витребування доказів у справі” [10, с. 94].

На нашу думку, таке твердження щодо визначення поняття суб'єктів доказування у цивільному процесі є цілком слушним, оскільки воно відображає ключовий принцип – змагальність, який покладає основний тягар доказування саме на учасників справи.

Зокрема, дане визначення охоплює всі стадії доказової діяльності: від ініціативних дій (збирання, подання, витребування) до аналітичних (дослідження, оцінки).

Отже, вказане визначення є широким і охоплює всі категорії осіб, які активно беруть участь у доказовій діяльності, включаючи сторони, третіх осіб, їхніх представників, а також органи, яким законом надано право захищати чужі інтереси (прокурор). Акцент на “правах та обов'язках” чітко вказує на те, що діяльність суб'єктів доказування є не довільною, а суворо регламентованою нормами процесуального права. Вони діють у межах своїх повноважень.

Проте, у вказаному твердженні є й недоліки. Зокрема, останнім є невизначеність ролі суду. На нашу думку, це є головним недоліком з точки зору повноти всіх суб'єктів доказування. Визначення фокусується лише на учасниках правовідносин, які наділені правами та обов'язками щодо збирання/подання доказів. Воно неявно виключає або недостатньо чітко визначає статус суду. Суд не “збирає” докази (за загальним правилом), але він є ключовим суб'єктом, який здійснює дослідження та оцінку доказів [8, ст. 82, 229].

Також, слід вказати на те, що дане визначення виключає осіб, які лише сприяють здійсненню правосуддя (свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі). Вони беруть участь у доказовій діяльності (наприклад, свідок дає показання), але не є “учасниками справи” і не мають юридичної зацікавленості у її результаті, тому їхній статус відрізняється від основних суб'єктів доказування.

Також, часто під суб'єктами доказування розуміють тих осіб, на яких лежить основний тягар доведення обставин. Так, фахівці пропонують під доказуванням розуміти “ сукупність процесуальних дій, спрямованих на збір та представлення доказової інформації суду особами, які беруть участь у справі. Важливою складовою цього процесу є активне витребування доказів адвокатами та прокурорами” [11, с. 4].

На нашу думку, таке визначення вказує на осіб, які беруть участь у справі, як на активних суб'єктів доказової діяльності. Визначення фокусується виключно на діяльності, що відповідає діяльнісному (функціональному) підходу до визначення поняття доказування (що розглядалося у підрозділі 1.1). Перелік таких дій є конкретним і охоплює початкові стадії роботи з доказами.

Крім того, таке визначення також відповідає принципу змагальності [8, ст. 12, 81]. Так, визначення чітко відображає основну засаду цивільного судочинства України, згідно з якою тягар доказування покладається на сторони. Воно підкреслює активну роль саме учасників справи, а не суду.

Зокрема, дане твердження “оперує” точними процесуальними термінами (“збирання”, “витребування”, “надання”), які мають однозначне

тлумачення в ЦПК України. Також, окрема згадка адвокатів і прокурорів підкреслює їхню важливу роль як професійних суб'єктів, уповноважених здійснювати збір та витребування доказів.

Однак, дане визначення охоплює лише початкові стадії (збирання, надання), що значно звужує саме поняття доказування. Воно не включає такі критично важливі етапи доказової діяльності, як дослідження доказів (ст. 229 ЦПК України) та оцінка доказів [8, ст. 89]. Без цих етапів процес доказування, на нашу думку, не є завершеним.

Також, хоча суд не займається “збиранням” доказів з власної ініціативи, він є ключовим суб'єктом, який керує процесом, витребує докази за клопотанням сторін і, найважливіше, здійснює їхню фінальну оцінку. Виключення суду з активних “суб'єктів доказування” в рамках цього визначення є його суттєвим недоліком.

Отже, таке визначення є точним описом частини доказової діяльності, що здійснюється учасниками справи, але не є повним визначенням усього інституту доказування та всіх його суб'єктів у цивільному процесі.

Стосовно визначення кола осіб, які беруть участь у доказуванні, науковці підкреслюють, що це “ті учасники процесу, чиї права та інтереси безпосередньо залежать від результатів розгляду справи. У контексті цивільного процесу, до суб'єктів доказування слід віднести суд, самих учасників справи та їхніх представників. Інші ж учасники цивільного процесу відрізняються від суб'єктів доказування тим, що вони не мають (і не можуть мати) жодної юридичної зацікавленості у тому, як буде вирішено справу” [9, с. 171]. Це визначення відмежовує основних учасників від осіб, які лише сприяють здійсненню правосуддя (свідки, експерти, перекладачі).

Деякі фахівці відносять до кола суб'єктів доказування у цивільному процесі учасників справи, їх представників та суд [12].

Існує наукова точка зору, згідно з якою, “незважаючи на те, що свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі та інші учасники цивільного процесу є

суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, вони не визнаються суб'єктами доказування. Це зумовлено тим, що їхня діяльність спрямована на допомогу у вирішенні справи по суті, а не на безпосереднє здійснення дій, пов'язаних з доказуванням” [13, с. 34].

Як слушно зазначається у науковій літературі, “до кола осіб, які беруть участь у цивільному процесі та мають відповідні права й обов'язки, входять суд та учасники судового процесу. До останніх, за визначенням законодавця, належать сторони справи, їхні представники та інші особи, залучені до розгляду. Проте, важливо усвідомлювати, що не кожен суб'єкт цивільних процесуальних відносин автоматично отримує право брати участь у доказуванні. Особливо це стосується справ, де захищаються права та інтереси дитини, адже тут повноваження щодо доказування будуть різними для кожного суб'єкта, залежно від його ролі у процесі” [14, с. 20].

На нашу думку, при визначенні кола суб'єктів у вказаних твердженнях, науковці використовують критерій “юридичної зацікавленості” для розмежування основних суб'єктів. З точки зору права, юридична зацікавленість означає, що результат справи прямо впливає на права та обов'язки особи (сторони, треті особи).

Зокрема, ЦПК України [8, ст. 42, 43] також розмежовує учасників справи (які мають зацікавленість) та інших учасників судового процесу (свідки, експерти тощо, які зацікавленості не мають).

Крім того, вказане твердження підкреслює різницю в діях: основні суб'єкти здійснюють доказування (збирають, подають, оцінюють), а допоміжні особи сприяють правосуддю (надають інформацію, але не керують процесом).

Проте, деякі фахівці включають суд до суб'єктів доказування [10], що формально обґрунтовується його функціями з керівництва процесом та оцінки доказів [8, ст. 89], незважаючи на принцип пасивності суду щодо збору доказів.

Цілком погоджуємося з точкою зору, де використовується критерій юридичної зацікавленості для визначення суб'єктів доказування, такий підхід є методологічно вірним та повністю відповідає чинному цивільному процесуальному законодавству України.

Отже, суб'єктами доказування в повному розумінні є лише учасники справи (сторони, треті особи, представники, прокурор) та суд. Саме ці особи мають правовий зв'язок із предметом спору або владні повноваження і наділені повним спектром процесуальних прав та обов'язків, що охоплюють усі стадії доказування – від збирання інформації до її фінальної оцінки.

Зокрема, такі учасники, як свідки, експерти чи перекладачі, не є суб'єктами доказування, оскільки їхня роль є виключно допоміжною, вони не мають юридичної зацікавленості у результаті справи і не несуть обов'язку доведення.

Таким чином, для цілей дипломної роботи слід прийняти визначення суб'єктів доказування, яке обмежує їх коло учасниками справи та судом, виходячи з критеріїв юридичної зацікавленості та обсягу процесуальних повноважень.

Таким чином, узагальнюючи наукові підходи, можна визначити, що суб'єкти доказування в цивільному процесі України – це всі учасники цивільних процесуальних правовідносин (сторони, треті особи, їхні представники, органи державної влади, прокурор, заявники та заінтересовані особи), а також суд, які відповідно до норм ЦПК України наділені правами та обов'язками щодо здійснення доказової діяльності (збирання, подання, дослідження, оцінки доказів) з метою встановлення обставин справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

У сучасній науці цивільного процесуального права України існує кілька підходів до класифікації суб'єктів доказування, які ґрунтуються на різних критеріях: їхній ролі у справі, наявності юридичної зацікавленості, обсязі повноважень та функціях. Отже, проаналізуємо такі підходи.

Деякі фахівці, щодо класифікації суб'єктів доказування, стверджують про “доцільність класифікації суб'єктів доказування залежно від їх функцій: 1) суб'єкти пізнання (суд); 2) суб'єкти доведення (учасники справи та їх представники). Суб'єкти доказування можливо класифікувати залежно від заінтересованості у результаті розгляду справи на: а) особи, які захищають власний інтерес у цивільному процесі (матеріально-правова та процесуально-правова заінтересованість); б) особи, які захищають інтерес інших осіб у цивільному процесі (процесуально-правова заінтересованість)” [14, с. 20].

Найбільш поширеною є класифікація за критерієм юридичної зацікавленості та ролі у справі. Така класифікація, на нашу думку, чітко розмежовує основних учасників доказової діяльності та осіб, які лише сприяють правосуддю.

Усі суб'єкти пропонується розподіляти за вказаним критерієм на дві великі групи: основні суб'єкти доказування (учасники справи) та суб'єкти, що сприяють здійсненню правосуддя (інші учасники судового процесу) [9, с. 170].

Основними суб'єктами доказування (учасниками справи) є особи, які мають пряму юридичну зацікавленість у результаті розгляду справи і на яких лежить основний тягар доказування. До них відносять: сторони (позивач, відповідач), треті особи, їхні представники, а також прокурор та органи державної влади, які беруть участь у процесі для захисту публічних інтересів.

Так, науковці підкреслюють: “Суб'єктами доказування у цивільному процесі є суд, сторони та їхні представники. Інші учасники цивільного процесу відрізняються від зазначених суб'єктів відсутністю юридичної зацікавленості у результатах розгляду справи” [15, с. 108].

До суб'єктів, що сприяють здійсненню правосуддя (інших учасників судового процесу) відносяться особи, які залучаються до процесу для надання інформації або допомоги, але не мають юридичної зацікавленості і не несуть обов'язку доведення. До них належать: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі, помічник судді, секретар судового засідання.

Деякі науковці висловлюють думку, що “свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі та інші подібні учасники цивільного процесу не є суб'єктами доказування. Причина цього полягає в тому, що їхня діяльність спрямована виключно на допомогу у вирішенні справи, а не на активне доведення певних фактів” [16, с. 39].

На нашу думку, наведена “двочленна” класифікація суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин за критерієм їхньої ролі у доказуванні є найбільш обґрунтованою та доцільною для використання в науковому дослідженні.

Таким чином, запропонований поділ на "основних суб'єктів доказування (учасників справи)" та "суб'єктів, що сприяють здійсненню правосуддя (інших учасників судового процесу)" повністю відтворює логіку та термінологію чинного ЦПК України, що є ключовою перевагою.

Така класифікація успішно вирішує проблему розмежування осіб, які несуть тягар доказування та мають юридичну зацікавленість (сторони, треті особи, прокурор), від осіб, які виконують допоміжні, інформаційні функції (свідки, експерти).

Також, використання цієї класифікації дозволяє уникнути плутанини понять та забезпечує системний підхід до аналізу правового статусу кожного суб'єкта. Вона підкреслює, що не всі учасники процесу є суб'єктами доказування в активному розумінні цього слова.

Отже, ця класифікація є оптимальною для структури даного дослідження, оскільки вона ґрунтується на фундаментальних засадах цивільного процесу (змагальність, диспозитивність, юридична зацікавленість) і дозволяє системно проаналізувати обсяг повноважень кожного суб'єкта в межах доказової діяльності.

Наступним критерієм класифікації – є класифікація суб'єктів доказування за обсягом повноважень (за активністю у доказуванні). Цей підхід класифікує суб'єктів залежно від того, яку роль вони відіграють у збиранні та оцінці доказів.

Так, дана класифікація розподіляє усі суб'єкти на активних (ініціаторів доказування) та суб'єкта, що оцінює докази (суд).

До першої групи відносяться сторони та їх представники, які збирають, витребовують та подають докази до суду. Їхня діяльність є визначальною в рамках принципу змагальності.

До другої групи відноситься суд, що посідає особливе місце у системі доказування. Він не збирає докази з власної ініціативи (за загальним правилом), але керує процесом, досліджує та оцінює всі подані докази за своїм внутрішнім переконанням [8, ст. 89]. Тому його також включають до суб'єктів доказування, але з особливим статусом.

Дана класифікація також, як і дві попередні, є надзвичайно актуальною в контексті сучасного цивільного процесу України. Вона прямо впливає з конституційного принципу змагальності [17, ст. 129; 8, ст. 12], який покладає тягар доведення на сторони.

Зокрема, вказана класифікація чітко відображає основний постулат: ініціатива в доказуванні належить учасникам справи. Розподіл на “активних ініціаторів” (сторони) та “оцінюючий суб'єкт” (суд) є фундаментальним для розуміння сучасного змагального процесу, на відміну від старої радянської моделі, де суд міг бути більш активним у зборі доказів.

Ключовою особливістю даної класифікації є виділення суду в окрему групу. На нашу думку, визнання суду суб'єктом доказування, але з особливим статусом, є правильним. Суд не є пасивним спостерігачем. Він виконує керівну [8, ст. 13] та, найважливіше, оцінюючу функцію [8, ст. 89]. Без оцінки суду жоден доказ, зібраний сторонами, не має юридичної сили. Таким чином, класифікація враховує двоєдину природу доказової діяльності (діяльність сторін та оцінка суду).

Проте, незважаючи на переваги, ця класифікація має певні обмеження, які важливо врахувати. Першим недоліком, на нашу думку, є його недостатня деталізація. Вона не охоплює допоміжних учасників (свідків, експертів), які хоч і не є ініціаторами доказування, але беруть участь у доказовій діяльності.

Для повного розуміння суб'єктного складу її необхідно доповнювати класифікацією за критерієм юридичної зацікавленості. Крім того, визначення суду як суб'єкта, що лише “оцінює”, дещо спрощує його роль. Суд також витребує докази (за клопотанням сторін) і досліджує їх безпосередньо в засіданні [8, ст. 229], що також є активними процесуальними діями.

Таким чином, класифікація суб'єктів доказування за обсягом повноважень (активністю) є важливим функціональним критерієм. Вона чітко розмежовує ініціативну роль сторін та керівно-оціночну роль суду, що повністю відповідає засадам змагальності цивільного процесу України.

Ця класифікація є цінною для розуміння динаміки процесу, але для повної картини її слід застосовувати в сукупності з іншими критеріями (наприклад, критерієм юридичної зацікавленості), що дозволяє охопити весь спектр суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Наступною класифікацією є класифікація за суб'єктним складом правовідносин. Деякі вчені класифікують суб'єктів за тим, які правовідносини між ними виникають у процесі доказування, на суб'єкти вертикальних та горизонтальних відносин.

До суб'єктів вертикальних відносин науковці відносять суд та всі інші учасники процесу (відносини влади та підпорядкування процесуальним вимогам) [1].

До суб'єктів горизонтальних відносин відносяться учасники справи між собою (відносини рівності та змагальності)[15, с. 108].

Отже, узагальнюючи, на нашу думку, найбільш обґрунтованою є двочленна класифікація, яка розмежовує учасників справи (як активних суб'єктів із обов'язком доказування) та суд (як суб'єкта, що керує, досліджує та оцінює докази).

Таким чином, на основі аналізу різних наукових підходів (діяльнісного, пізнавального, інституційного, правовідносного) та існуючих класифікацій (за зацікавленістю, за активністю), а також враховуючи вимоги чинного ЦПК України, пропонується наступна “комплексна” класифікація суб'єктів

доказування у цивільному процесі України. У якості критерія класифікації пропонуємо застосовувати “комбінований” критерій: наявність юридичної зацікавленості у результаті справи та характер виконуваних процесуальних функцій (роль у доказуванні).

Так, пропонуємо усі суб'єкти доказової діяльності поділяються на три основні групи.

До першої групи пропонуємо відносити основні (активні) суб'єкти доказування (Учасники справи). Це центральна група суб'єктів, на яких лежить основний тягар доказування. Вони мають пряму юридичну зацікавленість у результаті справи і здійснюють ініціативні дії зі збирання, подання та обґрунтування доказів.

У даній групі пропонується виокремлювати підгрупи. Так, до підгрупи 1.1. пропонуємо відносити сторони спору. Позивач: доводить обставини, що обґрунтовують його вимоги [8, ст. 81]. Відповідач: доводить обставини, що обґрунтовують його заперечення [8, ст. 81].

До підгрупи 1.2. пропонуємо відносити третіх осіб. З самостійними вимогами: мають статус позивача і повноцінно доводять свої вимоги. Без самостійних вимог: подають докази на підтримку однієї зі сторін.

До підгрупи 1.3. пропонуємо відносити спеціальні суб'єкти захисту публічних інтересів. Прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування: беруть участь у доказуванні в межах своїх повноважень, захищаючи державні або суспільні інтереси [8, ст. 56].

Також, пропонуємо виокремлювати Групу 2 та до неї відносити оцінюючий та керівний суб'єкт (суд). Суд займає особливе, нейтральне положення. Він не має юридичної зацікавленості у результаті справи, але зацікавлений у правильності та законності її вирішення. Його роль у доказуванні є вирішальною, але іншою за характером. Суд тут виконує функції керівництва процесом, створення умов для реалізації прав учасників, витребування доказів за клопотанням сторін (за загальним правилом),

безпосереднє дослідження всіх доказів та їх фінальна оцінка за внутрішнім переконанням [8, ст. 89].

До Групи 3 пропонуємо відносити суб'єктів, що сприяють здійсненню правосуддя (допоміжні учасники). Ці особи залучаються до процесу тимчасово, не мають юридичної зацікавленості у результаті справи і не несуть обов'язку доведення. Вони лише надають інформацію або допомогу. Вони не є суб'єктами доказування в активному розумінні, але є суб'єктами доказової діяльності як процесу в цілому. До них відносяться представники: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі.

На нашу думку, перевага запропонованої класифікації полягає в тому, що вона дозволяє системно охопити всіх учасників, розмежувати їхні функції (за схемою: ініціатива-оцінка-сприяння) та точно визначити правовий статус кожного з них відповідно до чинного ЦПК України.

Висновки до Розділу 1

Таким чином, на основі проведеного дослідження у Розділі 1, автор доходить наступних висновків:

1. Доказування у цивільному судочинстві України – це двоєдина розумова та практична (процесуальна) діяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (учасників справи та суду), яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі, та спрямована на збирання, подання, дослідження та оцінку доказів з метою встановлення об'єктивної істини у справі та обґрунтованого вирішення спору.

2. Правовій природі доказування у цивільному судочинстві притаманні такі ознаки: є нормативно-регульованим інститутом, є пізнавальною діяльністю, є процесуальною діяльністю, є системою правовідносин.

3. Правова природа доказування у цивільному судочинстві України полягає в тому, що це єдність матеріально-правових та процесуальних аспектів, яка виступає одночасно як система правових норм (інститут), як спосіб пізнання фактичних обставин справи (гносеологічний аспект), і як сукупність процесуальних дій та правовідносин (діяльнісний та реляційний аспекти).

Ця комплексна природа визначає й особливості правового статусу суб'єктів доказування, які є центральними фігурами у цих правовідносинах і несуть основний тягар реалізації принципу змагальності.

4. Цілком погоджуємося з точкою зору, де використовується критерій юридичної зацікавленості для визначення суб'єктів доказування, такий підхід є методологічно вірним та повністю відповідає чинному цивільному процесуальному законодавству України.

Отже, суб'єктами доказування в повному розумінні є лише учасники справи (сторони, треті особи, представники, прокурор) та суд. Саме ці особи мають правовий зв'язок із предметом спору або владні повноваження і наділені

повним спектром процесуальних прав та обов'язків, що охоплюють усі стадії доказування – від збирання інформації до її фінальної оцінки.

5. Зокрема, такі учасники, як свідки, експерти чи перекладачі, не є суб'єктами доказування, оскільки їхня роль є виключно допоміжною, вони не мають юридичної зацікавленості у результаті справи і не несуть обов'язку доведення.

6. Для цілей дипломної роботи слід прийняти визначення суб'єктів доказування, яке обмежує їх коло учасниками справи та судом, виходячи з критеріїв юридичної зацікавленості та обсягу процесуальних повноважень.

7. Узагальнюючи наукові підходи, можна визначити, що суб'єкти доказування в цивільному процесі України — це всі учасники цивільних процесуальних правовідносин (сторони, треті особи, їхні представники, органи державної влади, прокурор, заявники та заінтересовані особи), а також суд, які відповідно до норм ЦПК України наділені правами та обов'язками щодо здійснення доказової діяльності (збирання, подання, дослідження, оцінки доказів) з метою встановлення обставин справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

8. На основі аналізу різних наукових підходів (діяльнісного, пізнавального, інституційного, правовідносного) та існуючих класифікацій (за зацікавленістю, за активністю), а також враховуючи вимоги чинного ЦПК України, пропонується наступна “комплексна” класифікація суб'єктів доказування у цивільному процесі України. У якості критерія класифікації пропонуємо застосовувати “комбінований” критерій: наявність юридичної зацікавленості у результаті справи та характер виконуваних процесуальних функцій (роль у доказуванні).

9. Пропонуємо усі суб'єкти доказової діяльності поділяються на три основні групи.

До першої групи пропонуємо відносити основні (активні) суб'єкти доказування (Учасники справи). Це центральна група суб'єктів, на яких лежить основний тягар доказування. Вони мають пряму юридичну зацікавленість у

результаті справи і здійснюють ініціативні дії зі збирання, подання та обґрунтування доказів.

У даній групі пропонується виокремлювати підгрупи. Так, до підгрупи 1.1. пропонуємо відносити сторони спору. Позивач: доводить обставини, що обґрунтовують його вимоги (ст. 81 ЦПК України). Відповідач: доводить обставини, що обґрунтовують його заперечення (ст. 81 ЦПК України).

До підгрупи 1.2. пропонуємо відносити третіх осіб. З самостійними вимогами: мають статус позивача і повноцінно доводять свої вимоги. Без самостійних вимог: подають докази на підтримку однієї зі сторін.

До підгрупи 1.3. пропонуємо відносити спеціальні суб'єкти захисту публічних інтересів. Прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування: беруть участь у доказуванні в межах своїх повноважень, захищаючи державні або суспільні інтереси (ст. 56 ЦПК України).

Також, пропонуємо виокремлювати Групу 2 та до неї відносити оцінюючий та керівний суб'єкт (суд). Суд займає особливе, нейтральне положення. Він не має юридичної зацікавленості у результаті справи, але зацікавлений у правильності та законності її вирішення. Його роль у доказуванні є вирішальною, але іншою за характером. Суд тут виконує функції керівництва процесом, створення умов для реалізації прав учасників, витребування доказів за клопотанням сторін (за загальним правилом), безпосереднє дослідження всіх доказів та їх фінальна оцінка за внутрішнім переконанням (ст. 89 ЦПК України).

До Групи 3 пропонуємо відносити суб'єктів, що сприяють здійсненню правосуддя (допоміжні учасники). Ці особи залучаються до процесу тимчасово, не мають юридичної зацікавленості у результаті справи і не несуть обов'язку доведення. Вони лише надають інформацію або допомогу. Вони не є суб'єктами доказування в активному розумінні, але є суб'єктами доказової діяльності як процесу в цілому. До них відносяться представники: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі.

На нашу думку, перевага запропонованої класифікації полягає в тому, що вона дозволяє системно охопити всіх учасників, розмежувати їхні функції (за схемою: ініціатива-оцінка-сприяння) та точно визначити правовий статус кожного з них відповідно до чинного ЦПК України.

РОЗДІЛ 2. УЧАСНИКИ СПРАВИ ЯК ОСНОВНІ СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

В Розділі 1 дипломної роботи досліджено теоретичні засади та правову природу доказування, наголосивши, що ключовим принципом сучасного цивільного процесу є змагальність. Згідно з цим принципом, ініціатива у поданні доказів покладається на зацікавлених осіб. Тому у Розділі 2 доцільно розглянути саме положення щодо учасників справи.

Так, Розділ 2 Учасники справи як основні суб'єкти доказування у цивільному судочинстві України присвячений детальному аналізу саме цих центральних фігур процесу. Основна увага зосереджена на тому, як реалізується фундаментальний обов'язок доказування сторонами – позивачем та відповідачем, які мають пряму юридичну зацікавленість у результаті справи.

Метою розділу є не лише теоретичне визначення прав та обов'язків, а й аналіз практичних аспектів реалізації доказових повноважень, що має вирішальне значення для забезпечення ефективного захисту прав та інтересів у цивільному судочинстві.

2.1. Сторони як головні суб'єкти доказової діяльності

Сторони цивільного процесу – позивач та відповідач – є ключовими та найбільш активними суб'єктами доказування. Їхня центральна роль обумовлена наявністю безпосереднього юридичного інтересу у вирішенні спору та реалізацією фундаментального принципу змагальності, закріпленого у статті 12 ЦПК України [8, ст. 12].

Відповідно до ст. 48 ЦПК України, сторонами у цивільному процесі є позивач і відповідач [8, ст. 48].

Це базове, формальне визначення, яке вказує на назву та основну дихотомію учасників позовного провадження. Проте, саме визначення поняття “сторони цивільного процесу” відсутнє у законодавстві.

Аналіз наукових джерел свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення поняття "сторони цивільного процесу". Ця невизначеність простежується і в юридичній літературі, де серед процесуалістів триває дискусія, що зводиться до протистояння двох ключових позицій [18, с. 13–17].

Так, усі точки зору науковців щодо визначення поняття сторін у цивільному процесі, на нашу думку, можна розподілити на три групи.

До першої групи відносяться точки зору науковців, які вважають, що “сторонами є особи, між якими виник матеріально-правовий спір” [19, с. 121]. Тобто, у даному випадку акцент робиться на матеріальній зацікавленості та тягарі доказування. Можемо назвати такий підхід до розуміння поняття сторін у цивільному процесі “процесуальний”.

Фахівці дають таке визначення сторонам у цивільному процесі: це “особи, які беруть участь у судовій справі від власного імені, з метою захисту своїх прав та законних інтересів. Спір, що виникає між ними щодо їхніх суб'єктивних прав та обов'язків, є предметом розгляду суду. Після цього визначення автор звертає увагу на той факт, що сторони, які ініціюють справу шляхом подання позову, є вже передбачуваними” [20, с. 135].

На нашу думку, наведене визначення сторін є цінним з наукової точки зору, оскільки воно акцентує увагу на особистій участі та меті захисту власних інтересів, а також на важливому аспекті “передбачуваності суб'єктів” на момент початку процесу.

Так, у даному твердженні використовується критерій участі сторін “від свого імені”, що є ключовою ознакою сторін, яка відрізняє їх від представників. Зокрема, сторони мають чітко визначену мету – “захист своїх прав та інтересів”, що підтверджує наявність юридичної зацікавленості.

На нашу думку, автор слушно звертає увагу, що на момент подання позову сторони є “передбачуваними суб'єктами”. Це означає, що їхній матеріально-правовий статус (чи дійсно позивач має право вимоги, а відповідач є належним боржником) ще не підтверджений судовим рішенням. Суд лише припускає, що спір існує між цими особами.

Отже, таке визначення, на нашу думку, є точним та корисним для розуміння процесуального статусу сторін. Воно вдало поєднує матеріально-правовий аспект (спір про права та обов'язки) з процесуальним (участь від свого імені).

Крім того, таке визначення підкреслює гіпотетичний характер статусу сторін на початкових етапах процесу.

Позивач лише стверджує про своє право, а відповідач лише заперечує його.

Суб'єкти доказування (сторони) діють активно, але їхні дії спрямовані саме на те, щоб перетворити свій передбачуваний (гіпотетичний) статус на доведений (встановлений судовим рішенням).

Це формулювання добре доповнює загальне розуміння сторін у даному підрозділі 2.1., особливо в частині аналізу їхньої ролі як суб'єктів доказування, які несуть ризик недоведення своїх передбачуваних прав.

Отже, на нашу думку, акцент на зацікавленості та тягарі доказування є визначальним для розуміння ролі сторін як головних суб'єктів доказової діяльності у цивільному процесі України.

На основі вищезазначеного, можемо зробити висновок, що суть цього підходу полягає в тому, що сторони розглядаються не просто як учасники спору, а як активні суб'єкти, наділені конкретними обов'язками та правами, що впливають із їхньої прямої юридичної зацікавленості в результаті справи.

Так, даному підходу характерні наступні риси. По-перше, це пряма юридична зацікавленість. На відміну від свідків чи експертів, сторони мають особистий інтерес в ухваленні судом рішення на їхню користь, оскільки це рішення безпосередньо вплине на їхні матеріальні права та обов'язки.

По-друге – це активна роль та ініціатива. Цей підхід підкреслює активну, ініціативну роль сторін у збиранні, поданні та обґрунтуванні доказів. Вони не чекають, поки суд встановить факти, а самі формують доказову базу.

Ключовий обов'язок сторін – тягар доказування. Центральним елементом є покладання на кожну сторону обов'язку доведення обставин, на які вона посилається [8, ст. 81].

На нашу думку, саме цей підхід визначає практичну реалізацію доказової діяльності: сторони мотивовані захищати свої інтереси і несуть процесуальний ризик недоведення. Якщо сторона не надасть достатніх доказів, вона програє справу. Це підкреслює важливість їхньої активної ролі та відповідальності у цивільному судочинстві.

До другої групи можемо віднести погляди науковців, які вважають, що “сторони є ймовірними суб’єктами спірного матеріального правовідношення” [21, с. 59]. Тобто, застосовується “класичний підхід”, щодо наявності спору про право.

Натомість, деякі науковці, критикуючи висловлену думку, вказують на її суперечність чинному законодавству. На їхню думку, “визначальним для характеристики сторін є їхній статус як суб’єктів правового спору, що перебуває на розгляді суду” [22, с. 202].

Інші фахівці також вважають, що “сторонами слід визнати осіб, матеріально-правовий спір між якими є предметом судового розгляду в порядку цивільного судочинства” [23, с. 53].

Зокрема, як стверджують фахівці, “незважаючи на широке визнання першої концепції серед сучасних процесуалістів, ми віддаємо перевагу аргументам прихильників другої позиції, вважаючи їх більш обґрунтованими” [24, с. 191].

Згідно з думкою деяких науковців, існує відмінність між поняттями “сторони” в матеріальному праві та в цивільному процесі. Хоча ці терміни мають спільний зв'язок з матеріальними правовідносинами, суд у процесі розгляду справи може встановити, що учасники цивільного процесу не є суб’єктами відповідних матеріальних правовідносин” [25, с. 75–80].

Науковці пояснюють, що сторонами у цивільному процесі є суб’єкти, між якими існує спір про цивільне право. Вони є активними учасниками

судового розгляду, діючи від свого імені. Рішення суду, що виноситься у справі, має прямий вплив на них, а його законна сила поширюється саме на них. Окрім того, сторони несуть фінансові зобов'язання щодо судових витрат, а їхня правосуб'єктність передбачає можливість правонаступництва. Фундаментальним принципом, що визначає їхній процесуальний статус, є рівність” [26, с. 85–86].

Ряд спеціалістів вважає, що “сторони є обов'язковими учасниками цивільного судочинства у справах позовного та наказного характеру. Вони є суб'єктами правового конфлікту, який розглядається та вирішується судом. Їхня юридична зацікавленість має індивідуальний характер, що означає наявність як матеріальних, так і процесуальних інтересів. Процес ведеться від їхнього імені, вони несуть фінансові витрати, пов'язані зі справою, і на них поширюються всі наслідки та властивості судового вердикту. Крім того, їхня правосуб'єктність передбачає можливість правонаступництва” [28, с. 176].

Процесуалісти пропонують розглядати сторони в цивільному процесі як учасників матеріальних правовідносин, що мають протилежні юридичні інтереси. Важливою характеристикою сторін є те, що процес відбувається від їхнього імені. Їхні розпорядчі дії мають значний вплив на те, як справа буде розглядатися та розвиватися. Рішення суду, як правило, безпосередньо стосується сторін, і саме на них, відповідно до законодавства, покладаються судові витрати у визначених випадках та обсягах” [29, с. 47].

У наукових джерелах також виокремлюють такі матеріальні ознаки сторін: “виникнення між ними матеріально-правового спору стало підставою для відкриття провадження в справі; саме цей спір є предметом розгляду й вирішення в цивільному процесі; у них наявні протилежні інтереси, що зумовлює їх протистояння одна одній; вони завжди спрямовуються на захист власних прав, свобод та інтересів; вони зацікавлені в результатах розгляду цивільної справи; вони діють у процесі від свого імені; вони можуть брати участь у цивільній справі через представника; щодо розв'язання їх спору судом ухвалюється рішення; на них поширюються всі правові наслідки

законної сили цього рішення; на них покладається обов'язок з оплати судових витрат; у встановлених законом випадках їх можуть замінювати процесуальні правонаступники” [24, с. 69].

Таким чином, можемо виокремити такі основні ознаки матеріального підходу до визначення поняття сторін у цивільному процесі.

По-перше, це наявність матеріально-правового спору. Так, сторони визначаються через існування між ними конкретного спору щодо їхніх суб'єктивних прав та обов'язків, який потребує судового вирішення.

По-друге, це юридична зацікавленість. Зокрема, учасники справи мають пряму, особисту зацікавленість у результаті справи, оскільки судові рішення безпосередньо вплине на їхні матеріальні права (наприклад, право власності, право на аліменти, право на відшкодування шкоди).

По-третє, це “передбачуваність суб'єктів”. Так, на момент подання позову сторони є лише передбачуваними носіями прав та обов'язків. Їхній реальний матеріально-правовий статус буде підтверджено або спростовано лише після дослідження всіх доказів та ухвалення судом рішення по суті.

Отже, на нашу думку, матеріально-правовий підхід є фундаментальним для визначення сторін у цивільному процесі України. Він дозволяє чітко відмежувати сторони від інших учасників процесу (наприклад, свідків, які не мають юридичної зацікавленості). Цей підхід має вирішальне значення для розуміння суб'єктів доказування, оскільки саме наявність матеріально-правового інтересу та спору мотивує сторони нести основний тягар доведення (*onus probandi*) своїх вимог та заперечень. Без матеріально-правової зацікавленості активна доказова діяльність була б позбавлена сенсу. Таким чином, матеріально-правовий підхід є необхідним підґрунтям для реалізації принципу змагальності.

Також, на нашу думку, можливо виокремити і третій підхід щодо розуміння поняття сторін у цивільному процесі, що базується на врахуванні представництва. Такий підхід, на нашу думку, є більш сучасним, оскільки, у

даному випадку акцентується увага саме на процедурі представництва інтересів у суді.

Фахівці, що дотримуються даної точки зору, вважають, що сторонами у цивільному процесі є “особи, які беруть участь у справі з метою захисту своїх прав та інтересів (позивач) або захисту від пред'явлених вимог (відповідач), наділені рівними процесуальними правами та обов'язками і несуть ризик настання несприятливих наслідків у разі недоведення обставин, на які вони посилаються” [30, с. 223].

Також, процесуалісти вважають ознаками сторін: “наявність протилежних юридичних інтересів, ведення процесу від свого імені; постановлення судового рішення щодо сторін поширення сили судового рішення на сторони, покладення на сторони судових витрат” [31, с. 72].

Отже, на нашу думку, виокремлення третього підходу, що ґрунтується на врахуванні представництва інтересів у суді, є слушним та актуальним доповненням до класичних матеріально-правового і функціонально-процесуального підходів.

Суть цього сучасного підходу полягає в тому, що поняття "сторона" розглядається не тільки як фізична чи юридична особа, яка має матеріальний інтерес, але і як об'єкт представництва у судовому процесі. Акцент робиться на процедурі реалізації прав та обов'язків сторони через професійного представника (адвоката).

Так, при застосуванні даного підходу, увага зміщується на спосіб ведення справи – через представника, що відображає сучасні реалії, коли більшість справ у судах ведуть професійні адвокати.

Сучасний підхід дозволяє розмежувати саму сторону (яка може бути пасивною) та її представника (який є активним суб'єктом доказування від імені сторони).

Цей підхід тісно пов'язаний зі статтею 59 Конституції України яка гарантує право на професійну правничу допомогу, реалізація якої відбувається через інститут представництва [17, ст. 59].

Таким чином, на нашу думку, застосування даного підходу є доцільним, оскільки останній враховує сучасну практику цивільного судочинства, де професіоналізація представництва є нормою.

Крім того, саме представники (адвокати) найчастіше фізично здійснюють дії зі збору, витребування та подання доказів. Цей підхід підкреслює їхню вирішальну роль у доказовій діяльності.

Проте, також даному підходу, на нашу думку, притаманні й певні недоліки. Так, цей підхід є скоріше функціональним доповненням до матеріально-правового та процесуального підходів, а не окремою, самостійною концепцією. Представник діє від імені сторони, а не замість неї, тому первинний статус сторони все одно визначається матеріальним інтересом.

Таким чином, сучасний підхід, що враховує представництво, є важливим сучасним аспектом розуміння сторін як суб'єктів цивільного процесу. Він дозволяє повніше розкрити механізм реалізації прав сторін у доказуванні. Хоча сторона залишається головним суб'єктом із матеріальним інтересом, її доказова діяльність часто здійснюється опосередковано — через представника. Таким чином, цей підхід є цінним для деталізації Розділу 2.3. нашої кваліфікаційної роботи, де аналізується роль представників сторін у доказуванні.

Таким чином, на основі проведеного вище дослідження, пропонуємо виокремити три наукові підходи щодо визначення поняття сторін у цивільному процесі: матеріальний підхід, процесуальний підхід, сучасний підхід.

Узагальнюючи вищезазначене, можна сформулювати наступне визначення: сторони цивільного процесу — це основні учасники цивільних процесуальних правовідносин (позивач та відповідач), які мають протилежні матеріально-правові інтереси, ведуть спір про право, наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування (зокрема, несуть

основний тягар доведення обставин, на які посилаються), і щодо яких суд ухвалює рішення, що набуває законної сили.

Зокрема, на основі вищезазначеного, на нашу думку, доцільним буде внести наступні пропозиції щодо змін до чинного ЦПК України:

1. Деталізація обов'язку доказування в статті 81 ЦПК України.

Чинна стаття 81 ЦПК України містить загальну норму про обов'язок доказування. Пропонується доповнити ч. 1 більш чітким посиланням на розподіл тягара доведення між позивачем та відповідачем, що впливає з вищенаведеного визначення сторін: “1. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. При цьому, позивач несе тягар доведення обставин, що становлять підставу його позову, а відповідач – обставин, що обґрунтовують його заперечення проти позову”.

На нашу думку, це забезпечить більшу правову визначеність та орієнтуватиме учасників справи на активне виконання своїх обов'язків з перших етапів процесу.

2. Уточнення статті 48 ЦПК України (щодо сторін)

Чинна ст. 48 ЦПК України містить лише формальне визначення: “Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач”. Пропонується доповнити цю статтю частиною 2, з більш розгорнутим доктринальним визначенням, щоб закріпити ключові ознаки сторін як суб'єктів доказування на рівні закону: “2. Сторони є основними учасниками цивільних процесуальних правовідносин, які мають протилежні матеріально-правові інтереси, ведуть спір про право та наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування, зокрема несуть основний тягар доведення обставин, на які посилаються”.

На нашу думку, таке доповнення підвищить якість законодавства, уніфікує термінологію та підкреслить фундаментальну роль сторін у доказовій діяльності.

3. Закріплення принципу процесуальної рівності сторін у доказуванні.

Наведене нами у цьому Розділі визначення сторін у цивільному процесі наголошує, що сторони “наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування”. Хоча це впливає з принципу змагальності, пряме закріплення цього в окремій нормі посилить гарантії справедливого судового розгляду. Отже, пропонуємо доповнити ст. 12 ЦПК України ч. 3: “3. Сторони цивільного процесу користуються рівними правами та обов'язками щодо доказування. Суд забезпечує рівні можливості для подання, дослідження та спростування доказів кожною стороною”.

На нашу думку, це посилить гарантії дотримання статті 6 Конвенції Про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд) [1, ст. 6] та забезпечить баланс між позивачем і відповідачем у процесі доведення.

2.2. Процесуальна діяльність третіх осіб у доказуванні

Статтями 52, 53 ЦПК України встановлено вимоги щодо процесуального статусу третіх осіб [8]. Зокрема, у ЦПК України робиться акцент на кожній категорії третіх осіб.

Згідно з ч. 1-3 ст. 52 ЦПК України, “треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу суд постановляє ухвалу” [8, ст. 52].

Зокрема, “треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача. Водночас, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового

засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін” [8].

Так, “їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи. Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, мають процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України. Вступ у справу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, не тягне за собою розгляду справи спочатку” [8, ст. 52].

На нашу думку, наведені положення статей 52 та 53 ЦПК України є ключовими для розуміння процесуального статусу третіх осіб і їхньої ролі як суб'єктів доказування.

Зокрема, ЦПК України чітко розмежовує третіх осіб за критерієм наявності/відсутності самостійних вимог щодо предмета спору. Це розмежування є фундаментальним і визначає їхній обсяг прав та обов'язків.

Аналізуючи положення ч. 1–3 ст. 52 ЦПК України, щодо процесуального статусу третіх осіб із самостійними вимогами, слід зазначити, що вони вступають у справу, подаючи власний позов проти однієї або обох сторін первісного позову.

Як правовий наслідок – вони користуються усіма правами і несуть усі обов'язки позивача. Це означає, що вони є повноправними суб'єктами доказування, на яких лежить основний тягар доведення обставин, що обґрунтовують їхні власні вимоги.

На нашу думку, процесуальний статус третіх осіб із самостійними вимогами щодо предмета спору характеризується високим ступенем автономії та прирівнюється до статусу позивача.

Ключова ознака їхнього статусу – це наявність самостійних вимог щодо предмета спору. Це означає, що їхні вимоги спрямовані на весь предмет спору або його частину і виключають вимоги як позивача, так і відповідача.

Можемо навести наступну ситуацію у якості прикладу. Позивач (А) подає позов до відповідача (Б) про визнання права власності на будинок.

Вступає третя особа (В), яка також стверджує, що цей будинок належить їй, і подає зустрічний (самостійний) позов. Вимоги А, Б та В є взаємовиключними.

Крім того, згідно з ч. 3 ст. 52 ЦПК України, “треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, користуються усіма правами і несуть усі обов’язки позивача” [8, ст. 52]. Це формально-юридичне прирівнювання означає, що вони є повноправними, активними суб’єктами доказування.

Зокрема, статус позивача тягне за собою повний обсяг доказових повноважень та обов’язків. Так, на них лежить основний обов’язок довести обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх самостійних вимог [8, ст.81]. Вони несуть ризик несприятливих наслідків у разі недоведення своїх стверджень.

Крім того, вони мають право збирати, подавати, витребувати докази через суд, брати участь у дослідженні всіх доказів у справі, заявляти клопотання, ставити питання свідкам та експертам.

Також, їхня доказова позиція не залежить від позицій позивача чи відповідача. Вони будують власну стратегію захисту, яка часто спрямована проти обох первісних сторін.

Такі треті особи вступають у справу з власної ініціативи, подавши позовну заяву до однієї або декількох сторін.

Вступ можливий до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання (у спрощеному провадженні).

Вступ третьої особи із самостійними вимогами, як правило, не тягне за собою розгляд справи спочатку (на відміну від залучення співвідповідача), але суд може відкласти розгляд для надання часу іншим сторонам на підготовку заперечень.

Таким чином, на основі вищевикладеного, можемо виокремити такі характерні ознаки третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги: самостійний характер вимог, прирівнювання до статусу позивача, особливості доказової діяльності (як суб’єктів доказування), на них лежить основний тягар доказування, право на всі види доказових дій, автономність доказової позиції,

особливі процедурні аспекти вступу у справу, обмежені строки вступу, особливі наслідки такого вступу.

Отже, на нашу думку, процесуальний статус третіх осіб із самостійними вимогами є унікальним поєднанням рис позивача та автономного учасника спору. Вони є повноправними та активними основними суб'єктами доказування, які ведуть самостійну боротьбу за предмет спору і несуть повну відповідальність за обґрунтування власної правової позиції перед судом.

Досліджуючи питання процесуального статусу третіх осіб без самостійних вимог – слід звернутися до ч. 1, 6–7 ст. 52, ст. 53 ЦПК України [8, ст. 52, 53].

Такі особи вступають у справу (або залучаються за заявою сторін) на стороні позивача або відповідача, оскільки рішення може вплинути на їхні майбутні права або обов'язки щодо однієї зі сторін (регресні зобов'язання, гарантії тощо).

Вони мають процесуальні права і обов'язки, встановлені ст. 43 ЦПК України [8, ст. 43] (загальні права учасника справи), але їхній статус є допоміжним. Вони можуть подавати докази, але не несуть первинного тягаря доказування у спорі між первісними сторонами.

Як вірно стверджується у наукових джерелах, “основна підстава участі цих осіб – це можливість впливу рішення суду на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін у майбутньому (наприклад, право регресної вимоги)” [32, с. 23].

Для кращого розуміння процесуального статусу даної категорії осіб – можемо навести наступний приклад. Так, страхова компанія (третя особа) залучається до справи про відшкодування шкоди, завданої ДТП. Вона не претендує на предмет спору між позивачем і відповідачем, але рішення у цій справі визначить, чи матиме вона право регресу (вимоги відшкодування) до свого страхувальника (відповідача).

Так, “метою участі третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог, у процесі є сприяння прийняттю рішення на користь "своїх" сторони (позивача чи відповідача), щоб мінімізувати власні ризики в майбутньому” [33, с. 121].

Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 53 ЦПК України, треті особи без самостійних вимог мають: “права та обов'язки, встановлені статтею 43 ЦПК України (загальні права та обов'язки учасника справи): право подавати докази, заявляти клопотання, надавати пояснення, оскаржувати рішення тощо. Вони не мають права змінювати предмет або підстави позову, збільшувати чи зменшувати розмір вимог, відмовлятися від позову, визнавати позов або укладати мирову угоду. Ці дії може вчиняти лише первісна сторона спору” [8].

Цілком погоджуємося із точкою зору авторів, які вважають, що “статус цих осіб як суб'єктів доказування є допоміжним. Вони не несуть основного тягара доказування (*onus probandi*) у спорі між позивачем та відповідачем” [34, С. 50].

Також, слушним є твердження про те, що “їхня доказова діяльність спрямована на підтримку позиції тієї сторони, на чиєму боці вони виступають. Вони можуть подавати докази, які підтверджують правоту позивача або відповідача” [35, с. 111].

Зокрема, “вони не зобов'язані доводити факти, що обґрунтовують вимоги чи заперечення сторін, оскільки це первинний обов'язок самих сторін” [8, ст. 81].

Особливістю таких сторін є те, що “вони мають юридичну зацікавленість у результаті справи (вигідному рішенні), але не несуть обов'язку доведення предмета спору” [36, с.223].

Таким чином, процесуальний статус третіх осіб, що не заявляють самостійних вимог, характеризується як допоміжний. Вони є суб'єктами доказування, але їхня роль обмежена: вони сприяють доказуванню основних сторін, підтримуючи їхню позицію, але не є самостійними носіями обов'язку доведення обставин справи.

Отже, аналіз статей 52 та 53 ЦПК України свідчить про те, що треті особи є повноправними суб'єктами доказування, але їхній обсяг повноважень суттєво різниться залежно від категорії.

Треті особи із самостійними вимогами є основними суб'єктами доказування нарівні з позивачем та відповідачем, оскільки вони ведуть власний спір і несуть повний тягар доведення.

Треті особи без самостійних вимог є допоміжними суб'єктами доказування, які підтримують позицію однієї зі сторін і сприяють доказуванню, але не є самостійними носіями обов'язку доведення щодо предмета основного спору.

Це чітке законодавче розмежування є ключовим для розуміння диференціації суб'єктного складу доказової діяльності у цивільному процесі.

У юридичній науці термін "треті особи у цивільному процесі" переважно означає осіб, які займають третє місце за порядком, поза межами позивача та відповідача. Деякі дослідники вважають, що це поняття має насамперед технічний характер, оскільки ці особи є третіми за нумерацією відносно основних сторін справи [37, с. 312].

Цілком слушною є точка зору авторів, які вважають, що "третіми особами є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу, що розглядається в порядку позовного провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін" [38, с. 222].

Інші фахівці вважають третіми особами "осіб, які вступили у розпочатий процес для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів позивача та відповідача" [39, с. 310].

Також, "в юридичній літературі «третіми особами» іноді називають також заінтересованих осіб у справах окремого провадження в силу впливу рішення суду на їх права та обов'язки щодо заявника. Деякі процесуалісти обґрунтовують навіть доцільність участі третіх осіб у наказному провадженні" [40, с. 16].

Зокрема, “зустрічається і твердження щодо захисту прав та участі третіх осіб під час виконавчого провадження” [41, с. 85].

Інші фахівці, погоджуючись з даною точкою зору, вважають, “що такий підхід не є прийнятним, оскільки цивільне процесуальне законодавство України встановлює чіткі законодавчі терміни стосовно суб’єктів позовного, окремого і наказного проваджень, а також виконавчого провадження, визначає їх процесуальний статус і доцільність участі кожного суб’єкта під час розгляду певної категорії цивільних справ у різних видах цивільного судочинства та на різних стадіях цивільного процесу” [42, с. 164].

Деякі вчені виокремлюють ознаки третіх осіб. Так, “треті особи як суб’єкти цивільних процесуальних правовідносин характеризуються низкою таких ознак: 1) треті особи вступають вже в розпочате провадження у цивільній справі до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження (частини 1-2 ст. 52 ЦПК України); 2) у цивільний процес треті особи вступають для захисту власних суб’єктивних прав, свобод чи інтересів, які не збігаються з правами, свободами та інтересами позивача і відповідача; 3) цивільний процесуальний статус третіх осіб обумовлюється порядком їх вступу у цивільну справу, останній, своєю чергою, залежить від характеру матеріально-правової заінтересованості третіх осіб у розгляді та вирішенні справи; 4) у деяких категоріях справ процесуальний та (або) матеріальний закон регламентує коло осіб, які можуть набути процесуального статусу третьої особи у цивільному процесі України” [43].

Отже, усі наведені ознаки та більшість доктринальних підходів ґрунтуються на статтях 52 та 53 ЦПК України. Законодавець чітко розмежовує дві категорії третіх осіб, що є основою для наукового аналізу, як вже зазначалося вище.

Проте, ЦПК України не дає єдиного легального визначення "третіх осіб", натомість описує їхній статус через права, обов'язки та порядок вступу у справу [8]. Наукові визначення заповнюють цю прогалину.

На основі проведеного аналізу, можемо виокремити такі ключові ознаки третіх осіб у цивільному процесі: вступ у розпочате провадження, наявність власних інтересів, відмінних від інтересів сторін, та залежність обсягу прав від характеру цих інтересів (самостійні вимоги чи їх відсутність).

На нашу думку, найбільш вдалим є підхід до визначення поняття третіх осіб є той, який відмежовує “третіх осіб” (позовне провадження) від “заінтересованих осіб” (окреме провадження) [42, с. 164], є формально-юридично коректним, оскільки ЦПК України використовує ці терміни для різних видів судочинства.

Слід зазначити, що аналіз наукових підходів до визначення поняття третіх осіб демонструє багатоаспектність поняття “треті особи”.

На нашу думку, матеріально-правова зацікавленість є найбільш обґрунтованим критерієм. Він пояснює, чому ці особи вступають у справу – для захисту своїх прав [38, с. 222]. Це підтверджує їхню роль як повноправних суб'єктів, а не просто “третіх за нумерацією” [37, с. 312].

Також, на нашу думку, виокремлені вище ознаки, що стосуються моменту вступу в процес (до закінчення підготовчого провадження) та обсягу прав (залежність від наявності вимог), є ключовими для розуміння їхньої доказової діяльності. Вони підкреслюють, що треті особи не ініціюють процес, але активно в ньому беруть участь.

Зокрема, на нашу думку, аргументація проти застосування терміну “треті особи” у наказному чи виконавчому провадженні є слушною, оскільки це порушує системність ЦПК України.

Таким чином, поняття “треті особи у цивільному процесі” має комплексну правову природу, яка поєднує матеріально-правовий (захист власних інтересів) та процесуальний (вступ у розпочату справу, обсяг прав) аспекти. Треті особи є повноправними суб'єктами доказування, оскільки вони наділені правами та обов'язками щодо формування доказової бази. Їхній статус диференційований: треті особи із самостійними вимогами (фактично позивачі

у своєму спорі) несуть основний тягар доказування; треті особи без самостійних вимог виконують допоміжну функцію у доказуванні, підтримуючи позицію основної сторони, але не несуть первинного обов'язку доведення предмета основного спору.

Цей аналіз підтверджує, що треті особи відіграють важливу роль у реалізації принципу змагальності та є невід'ємною частиною суб'єктного складу доказової діяльності.

2.3. Роль представників сторін в доказуванні

Як слушно зауважується у юридичних джерелах, до кола учасників судового процесу входять сторони справи, їхні представники та інші особи, залучені до процесу. Проте, не всі суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин автоматично стають суб'єктами доказування [44, с. 219].

Так, главою 2 Розділу I ЦПК України, всіх суб'єктів поідлено на: 1) учасників справи (§ 1, ст. 48-56: сторони, треті особи, представники, прокурор, органи влади, у чинному ЦПК представники винесені в окремий § 3); 2) інші учасники судового процесу (§ 4, ст. 66-75: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі).

Тут використовується функціональний критерій розмежування – не всі суб'єкти наділені правами та обов'язками щодо доказування (збирання, подання, оцінка).

Зокрема, у цивільному процесі України існує чітка ієрархія та функціональний розподіл ролей.

Суб'єктами доказування у повному розумінні є лише учасники справи (сторони, треті особи, прокурор, органи влади) та їхні представники. Вони мають юридичну зацікавленість і несуть тягар доведення.

Інші учасники судового процесу (свідки, експерти, спеціалісти) не є суб'єктами доказування. Вони виконують допоміжну функцію, надаючи

інформацію або сприяючи суду, але не мають власного інтересу у справі та не зобов'язані доводити обставини.

Таким чином, для цілей дослідження необхідно зосередитися саме на учасниках справи та представниках як основному ядрі суб'єктів доказової діяльності.

Відповідно до ч. 2 ст. 15 ЦПК України “представництво у суді як вид правничої допомоги здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом” [8, ст. 15].

Ст. 58 ЦПК України закріплює право на участь у справі представника. Ст. 64 закріплено повноваження представника у суді, що підтверджує відношення представника до складу учасників судового процесу. “Представник, який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права та обов’язки” [8, ч. 1 ст. 64].

Як вірно зазначається у наукових джерелах, “представника можна віднести до суб’єктів доказування, оскільки він наділений всіма правами та обов’язками особи, яку представляє в суді” [45, с. 120].

Щодо поняття представництва, слід звернутися до наукових джерел.

Науковці розглядають “цивільно-правове представництво за своєю суттю як складне зобов’язальне відношення, серед суб’єктів якого, водночас, немає третьої особи, оскільки кожен із учасників зобов’язань є лише стороною – боржником чи кредитором” [46, с. 26].

Як стверджують науковці, “сутність представництва полягає в обов’язковому вчиненні юридично значущих дій, які мають на меті реалізацію прав та законних інтересів особи, що делегує ці повноваження” [46, с. 27].

Суть представництва як правового інструменту полягає в його унікальній природі: воно завжди передбачає вчинення дій від імені іншої особи – довірителя.

Це кардинально відрізняє його від таких форм, як посередництво, комісія, порука, договори на користь третіх осіб, управління майном, посильництво та рукоприкладництво.

У всіх цих останніх випадках особа, яка діє, робить це від власного імені, а не від імені того, кого вона представляє чи обслуговує. Крім того, представництво зосереджується виключно на юридично значущих діях, які створюють права та обов'язки для довірителя.

Натомість, у згаданих альтернативних формах, дії можуть мати як юридичний, так і суто фактичний характер.

Єдиним винятком, що наближається до суті представництва, є агентський договір. У цьому випадку агент отримує право діяти від імені принципала, вчиняючи юридичні дії, що є характерною ознакою представництва. Обсяг повноважень агента чітко визначається умовами договору, а для офіційної взаємодії з третіми сторонами принципал надає йому відповідну довіреність [47, с. 177].

Коли ми говоримо про представництво в цивільному процесі, ми маємо на увазі особливий вид правовідносин. У цих відносинах одна сторона (представник) отримує повноваження діяти від імені та в інтересах іншої сторони (довірителя). Всі процесуальні дії, вчинені представником в межах цих повноважень, мають прямий юридичний ефект для довірителя, тобто його права та обов'язки змінюються або виникають/припиняються [48, с. 121].

Отже, на основі вищезазначеного, можемо виокремити наступні ознаки представництва в цивільному процесі.

1. Принцип похідності. Повноваження представника є похідними від прав особи, яку він представляє. Представник не має власного матеріально-правового інтересу у справі, його інтерес є опосередкованим.

2. Легальне визначення сторін. Сторона у справі може брати участь у ній особисто або через представника [8, ч. 1 ст. 58].

3. Виключно адвокат. Згідно з Конституцією України та ЦПК України, представництво в суді здійснюється майже виключно адвокатами.

Винятки стосуються представництва органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також справ незначної складності (малозначних справ).

Таким чином, можна сформулювати наступне узагальнене визначення представництва у цивільному процесі України.

Представництво у цивільному процесі України – це врегульовані нормами ЦПК України правовідносини, в силу яких одна особа (представник – адвокат, законний представник або інша особа) вчиняє процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи (довірителя – сторони, третьої особи або іншого учасника справи), в межах наданих їй повноважень (на підставі закону, довіреності або ордера), з метою реалізації процесуальних прав довірителя та забезпечення ефективної участі в доказовій діяльності, при цьому всі юридичні наслідки цих дій виникають безпосередньо для довірителя.

Наразі, чинний ЦПК України не містить єдиного легального визначення поняття "представництва в суді", натомість описує його через норми, що регулюють права, обов'язки та порядок участі представників (Глава 4 Розділу I) [8].

З метою підвищення правової визначеності, системності законодавства та забезпечення єдиного розуміння цього важливого інституту на рівні правозастосовної практики, пропонуємо внести зміни до ЦПК України та доповнити його статтею, яка б містила легальне визначення представництва. Так, пропонується доповнити Главу 4 "Представництво в суді" Розділу I ЦПК України новою статтею 58-1 "Поняття представництва":

"Стаття 58-1. Поняття представництва

1. Представництвом у суді є процесуальна діяльність однієї особи (представника), яка вчиняє процесуальні дії від імені та в інтересах іншої особи (довірителя), в межах наданих їй законом або довіреністю повноважень.

2. Усі процесуальні права та обов'язки, а також юридичні наслідки дій, вчинених представником у межах його повноважень, виникають безпосередньо для довірителя.

3. Представник не має власної юридичної зацікавленості у результаті вирішення справи, його зацікавленість є опосередкованою."

На нашу думку, включення легального визначення забезпечить однакове тлумачення поняття представництва судами та учасниками процесу.

Крім того, вказане визначення підкреслить ключові ознаки інституту – похідність повноважень, дію від чужого імені та відсутність власного матеріального інтересу.

Нова норма чітко розмежує статус представника від статусу сторін як основних суб'єктів доказування, які мають пряму юридичну зацікавленість та несуть основний тягар доведення.

Хоча ЦПК України не містить прямого переліку видів процесуального представництва, аналіз його статей дозволяє виділити кілька основних класифікацій.

Аналізуючи окремі норми ЦПК, можемо побудувати наступну класифікацію представництва у цивільному процесі.

1. За критерієм підстави виникнення повноважень. На нашу думку, це основний критерій, який визначає характер відносин між представником і довірителем.

1) Законне представництво.

Підставою є пряма вказівка закону (сімейне, цивільне законодавство). Використовується для захисту прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, а також у випадках, передбачених законом.

Суб'єктами можуть виступати: батьки, усиновлювачі, опікуни, піклувальники або інші особи, визначені законом [8, ч. 1, 2 ст. 63].

Такий вид представництва не потребує довіреності, повноваження підтверджуються документами, що посвідчують родинні зв'язки або статус опікуна/піклувальника.

2) Договірне (добровільне) представництво.

Виникає на підставі договору між представником і довірителем (наприклад, договір про надання правової допомоги) та видана на його підставі довіреність.

Використовується для будь-якої фізичної або юридичної особи, яка бажає мати представника.

Повноваження підтверджуються письмовою довіреністю [8, ч. 1 ст. 62].

2. За критерієм суб'єктного складу представника (професіоналізм). Цей критерій відображає сучасні вимоги до представництва в суді.

1) Професійне представництво (адвокат).

Суб'єктом виступає виключно адвокат. Згідно з Конституцією України та ЦПК України, представництво в суді здійснюється майже виключно адвокатами [8, ч. 1 ст. 60].

Винятки стосуються лише малозначних спорів, представництва органів влади, або законного представництва.

Повноваження підтверджуються ордером або довіреністю [8, ч. 4 ст. 62].

2) Непрофесійне представництво (інша особа).

Суб'єктом є фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність, але не є адвокатом.

Допускається у малозначних справах, або якщо представником є законний представник, або працівник юридичної особи/ФОП, або інший суб'єкт, визначений законом [8, ч. 2 ст. 60].

Повноваження підтверджуються довіреністю.

3. За критерієм обсягу повноважень. Обсяг повноважень визначається змістом довіреності або законом.

1) Загальне представництво.

Надає право вчиняти всі процесуальні дії від імені довірителя, крім тих, що вимагають спеціального зазначення [8, ч. 1 ст. 64].

2) Спеціальне представництво.

Повноваження на вчинення ключових, розпорядчих дій мають бути окремо обумовлені у довіреності.

До таких дій належать: повна або часткова відмова від позовних вимог, визнання позову, зміна предмета або підстав позову, укладення мирової угоди, передача повноважень іншій особі (передоручення), оскарження судового рішення, пред'явлення зустрічного позову тощо [8, ч. 3 ст. 64].

4. За критерієм обов'язковості участі.

1) Обов'язкове (імперативне) представництво. Участь представника (законного) є обов'язковою для недієдатних осіб. Суд залучає законного представника примусово [8, ч. 1 ст. 29].

2) Факультативне представництво (за бажанням). У більшості справ повнолітні дієдатні особи мають право вирішувати, вести справу особисто, через представника чи спільно [8, ч. 1 ст. 58]

Отже, пропонуємо доповнити Главу 4 "Представництво в суді" новою статтею (наприклад, Стаття 58-2), яка б систематизувала види представництва за ключовими критеріями.

У контексті визначення обсягу повноважень представника та процедури представництва у цивільному процесі, наукова спільнота дійшла висновку, що "повноваження представника, засновані на договірних відносинах, з точки зору загальної теорії права, доцільно інтерпретувати як "секундарне право". Це повноваження не породжує обов'язку у особи, яку представляють, а радше встановлює стан її зв'язаності, оскільки категорія "обов'язку" в контексті представництва не вписується у традиційне визначення, що передбачає необхідність вчинення певних дій або утримання від них" [49, с. 20].

Висновки до Розділу 2

Таким чином, на основі проведеного у Розділі 2 дослідження, автор доходить наступних висновків.

1. При дослідженні питання визначення поняття сторін у цивільному процесі пропонується виокремити три наукові підходи: матеріальний, процесуальний та сучасний.

2. Сторони цивільного процесу пропонується розуміти як основні учасники цивільних процесуальних правовідносин (позивач та відповідач), які мають протилежні матеріально-правові інтереси, ведуть спір про право, наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування (зокрема, несуть основний тягар доведення обставин, на які посилаються), і щодо яких суд ухвалює рішення, що набуває законної сили.

3. При дослідженні питання обов'язку доказування, пропонується внести зміни до ст. 81 ЦПК України. Пропонується доповнити ч. 1 більш чітким посиланням на розподіл тягаря доведення між позивачем та відповідачем, що випливає з вищенаведеного визначення сторін: “1. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. При цьому, позивач несе тягар доведення обставин, що становлять підставу його позову, а відповідач – обставин, що обґрунтовують його заперечення проти позову”.

4. Також, пропонується доповнити ст. 48 частиною 2, з більш розгорнутим доктринальним визначенням, щоб закріпити ключові ознаки сторін як суб'єктів доказування на рівні закону: “2. Сторони є основними учасниками цивільних процесуальних правовідносин, які мають протилежні матеріально-правові інтереси, ведуть спір про право та наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування, зокрема несуть основний тягар доведення обставин, на які посилаються”.

5. Також, пропонується доповнити ст. 12 ЦПК України ч. 3: “3. Сторони цивільного процесу користуються рівними правами та обов'язками щодо доказування. Суд забезпечує рівні можливості для подання, дослідження та спростування доказів кожною стороною”.

6. Зокрема, автором запропоновано виокремлювати такі характерні ознаки третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги: самостійний характер вимог, прирівнювання до статусу позивача, особливості доказової діяльності (як суб'єктів доказування), на них лежить основний тягар доказування, право на всі види доказових дій, автономність доказової позиції, особливі процедурні аспекти вступу у справу, обмежені строки вступу, особливі наслідки такого вступу.

7. Для розуміння диференціації суб'єктного складу доказової діяльності у цивільному процесі пропонується вважати, що треті особи із самостійними вимогами є основними суб'єктами доказування нарівні з позивачем та відповідачем, оскільки вони ведуть власний спір і несуть повний тягар доведення. Треті особи без самостійних вимог є допоміжними суб'єктами доказування, які підтримують позицію однієї зі сторін і сприяють доказуванню, але не є самостійними носіями обов'язку доведення щодо предмета основного спору.

8. Пропонується виокремлювати ознаки третіх осіб у цивільному процесі: вступ у розпочате провадження, наявність власних інтересів, відмінних від інтересів сторін, та залежність обсягу прав від характеру цих інтересів (самостійні вимоги чи їх відсутність).

9. Автором зроблено висновок, що поняття "треті особи у цивільному процесі" має комплексну правову природу, яка поєднує матеріально-правовий (захист власних інтересів) та процесуальний (вступ у розпочату справу, обсяг прав) аспекти. Треті особи є повноправними суб'єктами доказування, оскільки вони наділені правами та обов'язками щодо формування доказової бази. Їхній статус диференційований: треті особи із самостійними вимогами (фактично позивачі у своєму спорі) несуть основний

тягар доказування; треті особи без самостійних вимог виконують допоміжну функцію у доказуванні, підтримуючи позицію основної сторони, але не несуть первинного обов'язку доведення предмета основного спору.

10. Автором запропоновано узагальнене визначення представництва у цивільному процесі України та доповнити Главу 4 "Представництво в суді" Розділу I ЦПК України новою статтею 58-1 "Поняття представництва".

11. Аналізуючи окремі норми ЦПК, автором запропоновано побудувати класифікацію представництва у цивільному процесі та доповнити Главу 4 "Представництво в суді" новою статтею (наприклад, Стаття 58-2), яка б систематизувала види представництва за ключовими критеріями.

РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ СУБ'ЄКТИ ДОКАЗУВАННЯ ТА РОЛЬ СУДУ В ДОКАЗОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.

3.1. Участь прокурора, органів державної влади та місцевого самоврядування та інших учасників справи в доказуванні

Крім сторін, третіх осіб та їхніх представників, у цивільному процесі України беруть участь інші суб'єкти, які також є учасниками справи і виконують важливу роль у доказуванні. До них належать наступні особи.

Прокурор може брати участь у цивільній справі у двох формах [8, ст. 56]. Першою формою є звернення до суду в інтересах держави або окремих осіб. Прокурор ініціює процес як позивач.

Альтернативною формою є участь у провадженні, яке вже перебуває на стадії розгляду. Це стосується випадків, коли потрібний висновок у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання її недієздатною або відновлення дієздатності, а також у справах про визнання особи безвісно відсутнім або оголошення її померлою, усиновлення та примусової госпіталізації до протитуберкульозної установи [8].

Прокурор є повноправний суб'єктом у процесі доказування. У разі звернення до суду (як позивач) або вступу у справу, прокурор користується всіма процесуальними правами та обов'язками учасника справи [50, с. 123].

Прокурор зобов'язаний довести обставини, на які він посилається в позовній заяві чи заяві про вступ у справу (ч. 3 ст. 56 ЦПК України). Він активно збирає, подає докази та бере участь у їх дослідженні [8, ст. 56].

Прокурор бере участь у цивільному процесі виключно у випадках, передбачених законом, головним чином для захисту інтересів держави або певних категорій громадян, які не можуть самотійно захистити свої права. Конституційний Суд України (КСУ) та Верховний Суд (ВС) продовжують формувати практику, спрямовану на забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами.

Верховний Суд ухвалив, що поняття "інтереси держави" є оціночним та охоплює безліч законних інтересів, які складно класифікувати. Отже, суд має самостійно оцінювати наявність підстав для представництва інтересів держави прокурором у кожному окремому випадку [51].

На основі вивчення судової практики щодо участі прокурора у цивільному процесі, можна виокремити наступні особливості.

Суди часто керуються загальним правовим принципом пропорційності. Цей принцип вимагає, щоб обмеження прав були виправдані важливими цілями, а методи їх досягнення – розумними та не надто обтяжливими для осіб. Дії прокурора мають бути справедливими, логічними та відповідати обставинам.

При зверненні до судової інстанції, прокурор зобов'язаний надати належне обґрунтування наявності підстав для здійснення представництва. Це включає пояснення, чому саме він, а не відповідний суб'єкт владних повноважень, має здійснювати захист інтересів держави. Суди здійснюють перевірку, чи підтверджує прокурор факт бездіяльності або неналежного виконання своїх функцій уповноваженим органом.

У випадках, коли громадяни, зокрема неповнолітні та недієздатні особи, позбавлені можливості самостійного захисту своїх прав, прокурор уповноважений ініціювати цивільне провадження. Це слугує механізмом забезпечення доступу до правосуддя для зазначених категорій осіб.

“Актуальні рішення КСУ (зокрема, грудня 2025 року) наголошують, що законодавче регулювання участі прокурора не повинно призводити до необґрунтованого втручання у право на судовий захист інших осіб та має суворо відповідати конституційним функціям прокуратури” [52; 53; 54].

Таким чином, судова практика 2024-25 року зміцнює підхід, за якого участь прокурора в цивільному процесі є винятковим механізмом захисту публічних інтересів, який повинен застосовуватися з дотриманням чітких критеріїв та забезпеченням розумного балансу між державними потребами та правами приватних осіб.

Основна роль прокурора в цивільному процесі полягає в забезпеченні захисту інтересів держави. Прокурор наділений правом звертатися до суду з позовом, виступаючи в якості позивача, або вступати у розгляд справи, що вже перебуває на розгляді суду, за власною ініціативою. У позовній заяві прокурор повинен надати вичерпне обґрунтування щодо суті порушення інтересів держави та правових підстав для його участі у справі [55].

Оскільки поняття "інтереси держави" є суб'єктивним, суд самостійно вирішує, чи існують підстави для представництва в кожній окремій справі.

Згідно зі статтею 131-1 Конституції України та статтею 56 ЦПК України, прокуратура має право представляти інтереси держави в суді, але лише у виняткових ситуаціях [17].

Наголос на обов'язку прокурора обґрунтувати порушення інтересів держави відповідає вимогам до форми та змісту позовної заяви [8, ст. 175, 177].

Прокурор є активним суб'єктом доказування, який діє в публічних інтересах. У випадках, коли він звертається до суду з позовом (як позивач), на нього покладається основний тягар доведення не тільки факту порушення права, але й обставин, які свідчать про необхідність саме прокурорського представництва інтересів держави.

Таким чином, прокурор повністю вписується в класифікацію основних суб'єктів доказування і несе повну відповідальність за формування та обґрунтування доказової бази у справах, ініційованих ним.

Зокрема, прокурор може подавати цивільний позов в інтересах громадян, які через свій вік (неповноліття), стан здоров'я (недієздатність або обмежена дієздатність) не можуть самостійно реалізувати своє право на судовий захист.

Це твердження базується на положеннях частини 2 статті 56 ЦПК України, яка надає прокурору право "подавати позов від імені громадянина, якщо останній не може самостійно захищати свої права через фізичні чи матеріальні обмеження, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність" [8].

Ця норма також підкреслює соціальну функцію держави та прокуратури як інституту захисту прав найбільш вразливих верств населення.

Прокурор діє від імені та в інтересах конкретного громадянина, що означає, що він займає процесуальний статус позивача.

Отже, це положення підтверджує, що прокурор є універсальним активним суб'єктом доказування, чия діяльність охоплює захист як публічних (державних), так і приватних (вразливих громадян) інтересів.

У таких випадках прокурор повністю заміщує сторону позивача і несе основний тягар доказування обставин, необхідних для задоволення позову. Він зобов'язаний не тільки довести факт порушення прав конкретного громадянина, але й обґрунтувати наявність законних підстав для свого вступу у справу (наприклад, стан здоров'я або вік особи, що унеможлиблює самозахист).

Вказані положення також підтверджуються судовою практикою.

Так, щодо участі прокурора як суб'єкта доказування (захист інтересів держави) Велика Палата Верховного Суду (ВП ВС) у своїх рішеннях 2024 року продовжила формулювати висновки стосовно застосування статті 23 Закону України «Про прокуратуру» та статті 56 ЦПК України.

Була визначена наступна правова позиція (Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22). Суд підтвердив, що поняття «інтереси держави» є оціночним поняттям, яке охоплює широке коло законних інтересів, що не піддаються однозначній класифікації. Наявність цих інтересів повинна бути предметом самостійної оцінки суду в кожному конкретному випадку звернення прокурора з позовом [56].

Отже, прокурор як суб'єкт доказування зобов'язаний не просто послатися на порушення, але й довести належними та допустимими доказами конкретний зміст державного інтересу, його порушення та обґрунтувати необхідність саме прокурорського представництва. Надмірна формалізація чи, навпаки, відсутність доказів обґрунтування інтересу держави може призвести до відмови у позові.

Щодо тягара доказування сторонами та оцінки доказів, Касаційний цивільний суд (КЦС ВС) у 2024 році неодноразово наголошував на важливості активності сторін та дотриманні ними обов'язку доказування.

Верховний Суд у своїй правовій позиції, викладеній у Постанові КЦС ВС від 10 квітня 2024 року (справа № 725/3821/23), наголосив на важливості принципу диспозитивності. Це означає, що виключно позивач має право визначати, яким чином його порушене право має бути захищене судом. Якщо ж обраний позивачем спосіб захисту виявиться невідповідним обставинам справи або не призведе до належного відновлення права, суд не може самотійно втручатися і застосовувати інший спосіб захисту. У таких випадках суд зобов'язаний відмовити у задоволенні позову [57].

Таким чином, вказана практика підкреслює, що тягар доказування (*onus probandi*) лежить на позивачі. Сторона повинна не тільки довести фактичні обставини, а й обґрунтувати їх юридичну кваліфікацію та доцільність обраного способу захисту. Ризик недоведення лежить на стороні.

Відповідно до правової позиції ВС (Постанова КЦС ВС від 29 травня 2024 року у справі № 404/7153/20), суд наголосив, що інститут окремого провадження (встановлення юридичних фактів) не може використовуватися для створення преюдиційних фактів з метою подальшого вирішення спору про право [58].

Це рішення стосується розмежування суб'єктного складу проваджень. Якщо існує спір про право (між сторонами), доказування має відбуватися в позовному провадженні з дотриманням всіх гарантій змагальності та рівності сторін.

Щодо ролі суду та витребування доказів, судова практика 2024 року підтверджує пасивність суду у збиранні доказів з власної ініціативи, але підкреслює його керівну роль. Суд може витребувати докази лише за обґрунтованим клопотанням учасників справи, якщо вони не можуть отримати їх самотійно. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з

власної ініціативи, крім випадків, коли має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав.

Отже, суд не є активним суб'єктом збирання доказів, але є активним суб'єктом керівництва процесом доказування та його оцінки (стаття 89 ЦПК України) [8].

Прокурор звертається до суду лише у разі підтвердженого судом факту бездіяльності або неналежного здійснення своїх повноважень відповідним органом державної влади чи органом місцевого самоврядування, уповноваженим здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах.

У справах, ініційованих ним в інтересах держави, прокурор діє у статусі позивача.

Другою категорією інших учасників виступають органи державної влади та органи місцевого самоврядування [8, ст. 56].

Ці органи також можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, або вступати у справу, порушену за заявою інших осіб. Вони мають такий самий процесуальний статус, як і прокурор, якщо беруть участь для захисту чужих інтересів (наприклад, органи опіки та піклування у справах щодо дітей). Ці органи зобов'язані обґрунтувати підстави звернення та надати суду відповідні докази на підтвердження обставин, на які вони посилаються.

Третьою категорією інших осіб є заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження [8, ст. 317].

В окремому провадженні (наприклад, встановлення фактів, що мають юридичне значення, усиновлення, визнання особи недієздатною) немає традиційного спору про право між позивачем і відповідачем. Сторони тут називаються заявником та заінтересованими особами. Як заявники, так і заінтересовані особи є повноправними суб'єктами доказування. Вони подають докази, необхідні для підтвердження або спростування певних фактів чи обставин. У деяких справах (наприклад, усиновлення) заявник та

заінтересовані особи можуть мати спільну мету – переконати суд у доцільності задоволення заяви, активно подаючи докази [59, с. 114].

На основі проведеного аналізу статусу прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, заявників та заінтересованих осіб у цивільному судочинстві України, можна зробити наступні висновки.

Усі вищезгадані суб'єкти – прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування, заявники та заінтересовані особи – є повноправними учасниками справи відповідно до Розділу I Глави 2 ЦПК України.

Крім того, вони є активними суб'єктами доказування (поряд зі сторонами та третіми особами). Це підтверджується тим, що вони наділені повним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування, передбачених статтею 43 ЦПК України, включаючи право збирати, подавати, витребувати та досліджувати докази.

Зокрема, у випадках, коли ці органи або прокурор виступають ініціаторами звернення до суду (як позивачі чи заявники), на них покладається основний тягар доказування обставин, на які вони посилаються (частина 3 статті 56, статті 81, 317 ЦПК України). Вони несуть ризик недоведення своєї позиції.

Їхній статус принципово відрізняється від "інших учасників судового процесу" (свідків, експертів), які не мають юридичної зацікавленості та лише сприяють здійсненню правосуддя.

Отже, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, заявники та заінтересовані особи є невід'ємним та активним елементом суб'єктного складу доказування, діяльність яких забезпечує захист публічних інтересів або специфічних прав у різних видах цивільного судочинства (позовному та окремому провадженні).

3.2. Роль суду в забезпеченні процесу доказування

У цьому підрозділі вважаємо за доцільне дослідити роль суду в забезпеченні процесу доказування в цивільному судочинстві України.

Також вважаємо за доцільне проаналізувати ключові засади цивільного процесуального права, зокрема принцип змагальності та диспозитивності, а також межі активності суду.

Зокрема, важливо розглянути повноваження суду щодо визначення предмета доказування, витребування доказів, їх безпосереднього дослідження та оцінки.

Вважаємо за необхідне також зацентрувати увагу на балансі між обов'язком сторін доводити свої обставини і функцією суду створювати необхідні умови для реалізації цього обов'язку.

Ефективне здійснення правосуддя у цивільних справах неможливе без повного та об'єктивного встановлення фактичних обставин справи.

Центральне місце у цьому процесі посідає доказування.

Роль суду в забезпеченні процесу доказування є предметом тривалих наукових дискусій, особливо в контексті переходу від радянської інквізиційної моделі процесу до сучасної змагальної.

Як вірно зазначається у юридичній літературі, роль суду в забезпеченні процесу доказування в Україні полягає в “об'єктивному та неупередженому дослідженні” [61], “оцінці та забезпеченні належних умов для подання доказів сторонами, діючи при цьому як активний арбітр у змагальному процесі” [62].

ЦПК України закріплює засади, які визначають специфіку участі суду у доказовій діяльності.

Згідно зі ст. 12 ЦПК України, фундаментальним принципом, який визначає роль суду в цивільному судочинстві, є принцип змагальності [8, ст. 12].

Відповідно до цього принципу, “кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, лише створює сторонам та іншим учасникам справи

необхідні умови для реалізації їхніх процесуальних прав та виконання обов'язків” [63].

Це означає, що тягар доказування покладається саме на сторони. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім випадків, прямо передбачених ЦПК України (наприклад, у справах окремого провадження або при виникненні сумнівів у добросовісності сторін). Така модель спрямована на забезпечення диспозитивності – сторони самі визначають, які факти обґрунтовують їхні вимоги та заперечення.

Водночас, цілком погоджуємося із точкою зору, що “пасивна роль суду не означає його повну бездіяльність. Суд є активним "арбітром", який керує процесом, забезпечує дотримання процесуальної форми та сприяє всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи” [64].

Роль суду в забезпеченні процесу доказування реалізується через низку конкретних повноважень, передбачених ЦПК України.

Суд відіграє ключову роль у визначенні предмета доказування – кола юридичних фактів, від яких залежить вирішення справи. “На стадії підготовчого провадження суддя з'ясовує обставини, які визнаються сторонами, а які підлягають доказуванню, встановлює строки подання доказів та вчинення інших процесуальних дій” [8, ст. 130].

Це організаційна функція суду, яка впорядковує доказову діяльність сторін.

Незважаючи на змагальний принцип, суд може витребувати докази. Це відбувається за обґрунтованим клопотанням сторони, яка не має можливості самотійно отримати відповідний доказ [8, ч. 8 ст. 84].

Також, у випадках, визначених законом, або коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні сторонами їхніх обов'язків, суд може витребувати докази з власної ініціативи [65, ч. 4 ст. 74], яка застосовується аналогічно до цивільного процесу в певних аспектах).

Неподання доказів, витребуваних судом, може мати негативні процесуальні наслідки для винної сторони, аж до застосування заходів

процесуального примусу або визнання обставини встановленою/спростованою [8, ч. 10 ст. 84].

Важливим інструментом є забезпечення доказів. Суд за заявою учасника справи забезпечує докази (наприклад, призначає експертизу, проводить огляд), якщо є підстави вважати, що їх подання стане неможливим або утрудненим згодом [8, ст. 133].

Ця функція суду спрямована на захист прав сторін ще до початку або під час розгляду справи.

Ключова роль суду проявляється на стадії дослідження та оцінки доказів. Суд зобов'язаний безпосередньо дослідити всі докази у справі: ознайомитися з письмовими, електронними, речовими доказами, вислухати пояснення сторін та свідків [8, ст. 229].

Оцінка доказів здійснюється судом за його внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. При цьому жоден доказ не має для суду заздалегідь встановленої сили [8, ч. 2 ст. 89].

Суд вирішує питання про належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності.

Сучасна судова практика в Україні зазнає значного впливу рішень Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), які є джерелом права (ст. 10 ЦПК України). ЄСПЛ наголошує на необхідності дотримання стандартів доказування, що вимагає від національних судів більшої ретельності в оцінці доказів та мотивуванні своїх рішень.

Судова практика Верховного Суду (ВС) у цивільних справах протягом 2024 року та початку 2025 року продовжує розвивати засади доказування, зокрема щодо ролі суду, меж змагальності та оцінки доказів.

Отже, розглянемо правові позиції та приклади судових рішень, які стосуються забезпечення процесу доказування.

Так, щодо меж повноважень суду касаційної інстанції в оцінці доказів Верховний Суд послідовно наголошує, що встановлення обставин справи, дослідження та оцінка доказів є виключною прерогативою судів першої та апеляційної інстанцій. Суд касаційної інстанції не наділений повноваженнями втручатися в оцінку доказів чи досліджувати нові докази.

Зокрема, Постанова КЦС ВС від 11 липня 2024 року у справі № 489/673/23 визначає, що суд відмовив у задоволенні заяви про долучення доказів до справи на стадії касаційного провадження, зазначивши, що доводи скарги зводяться до переоцінки доказів та незгоди із висновками судів попередніх інстанцій, що знаходиться поза межами його повноважень [66].

Щодо ролі суду при витребуванні доказів відповідно до ст. 84 ЦПК України - суд може витребувати докази лише за обґрунтованим клопотанням сторони, яка довела неможливість їх самостійного отримання. Активність суду тут є допоміжною, а не ініціативною.

Так Ухвала апеляційного суду, підтримана практикою ВС (аналіз справи № 369/5543/20) встановила, що суд може сприяти стороні в отриманні доказів, але відмова суду апеляційної інстанції у задоволенні клопотання про витребування доказів (наприклад, даних податкової служби) не завжди є підставою для скасування рішення, якщо сторона не довела належним чином, чому вона не могла отримати ці докази самостійно на стадії підготовчого провадження [67].

Щодо забезпечення доказів згідно зі ст.133 ЦПК України, суди застосовують інститут забезпечення доказів, коли існує реальна загроза їх втрати.

Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 7 червня 2024 року (справа № 119595276) встановила, що суд нагадав, що для задоволення заяви про забезпечення доказів (наприклад, огляду приміщення) заявник має чітко обґрунтувати, що докази можуть бути втрачені або їх подання стане утрудненим без вжиття негайних заходів [68].

Щодо належності та допустимості доказів - суд активно оцінює докази на предмет їх належності (чи стосуються вони предмета спору) та допустимості (чи отримані з дотриманням закону).

Постановою КЦС ВС від 29 травня 2024 року (справа № 369/1937/20) у спадкових спорах суд наголосив на важливості надання належних правовстановлюючих документів на майно. Відсутність таких документів ускладнює процес доказування права на спадщину, і суд не може "додумувати" факти замість сторін [69].

Щодо преюдиції та оцінки рішень інших органів – суди у цивільних справах оцінюють рішення інших органів (наприклад, нотаріусів, органів місцевого самоврядування) та визначають їхню доказову силу.

Постановою КЦС ВС від 26 червня 2024 року (справа № 354/602/15-ц) – у земельних спорах та спорах про право власності Верховний Суд аналізував правомірність рішень міських рад щодо розпорядження землею, на якій розташоване нерухоме майно позивача, підтверджуючи право позивача на правомірне очікування оформлення оренди. Суд оцінює всі обставини у сукупності, а не лише формальні рішення органів влади [70].

Таким чином, роль суду полягає у забезпеченні "справедливого балансу" між принципом змагальності та обов'язком захисту прав людини. Суд має активно реагувати на недобросовісну поведінку учасників процесу, які зловживають своїми правами (наприклад, приховують докази), використовуючи надані йому законом інструменти впливу.

Отже, роль суду в забезпеченні процесу доказування в цивільному судочинстві України є комплексною і багатогранною. Суд не є пасивним спостерігачем, але й не перебирає на себе функцію сторони. Його основне завдання полягає в керівництві процесом, створенні рівних умов для сторін, забезпеченні законності процедури отримання та дослідження доказів, а також їх об'єктивній та неупередженій оцінці.

Чинне законодавство надає суду достатньо повноважень (визначення предмета доказування, витребування, забезпечення доказів) для ефективного

виконання цієї ролі. Правильне застосування цих повноважень, з дотриманням балансу між активністю суду та диспозитивністю сторін, є запорукою постановлення законного та обґрунтованого судового рішення.

Висновки до Розділу 3

Таким чином, на основі проведеного дослідження у Розділі 3 автор доходить наступних висновків.

1. На основі проведеного аналізу статусу прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, заявників та заінтересованих осіб у цивільному судочинстві України, зроблено висновок, що прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування, заявники та заінтересовані особи – є повноправними учасниками справи відповідно до Розділу I Глави 2 ЦПК України. Крім того, доведено, що вони є активними суб'єктами доказування (поряд зі сторонами та третіми особами). Їхній статус принципово відрізняється від "інших учасників судового процесу" (свідків, експертів), які не мають юридичної зацікавленості та лише сприяють здійсненню правосуддя.

2. Роль суду полягає у забезпеченні "справедливого балансу" між принципом змагальності та обов'язком захисту прав людини. Суд має активно реагувати на недобросовісну поведінку учасників процесу, які зловживають своїми правами (наприклад, приховують докази), використовуючи надані йому законом інструменти впливу.

3. Роль суду в забезпеченні процесу доказування в цивільному судочинстві України є комплексною і багатогранною. Суд не є пасивним спостерігачем, але й не перебирає на себе функцію сторони. Його основне завдання полягає в керівництві процесом, створенні рівних умов для сторін, забезпеченні законності процедури отримання та дослідження доказів, а також їх об'єктивній та неупередженій оцінці.

4. Чинне законодавство надає суду достатньо повноважень (визначення предмета доказування, витребування, забезпечення доказів) для ефективного виконання цієї ролі. Правильне застосування цих повноважень, з дотриманням балансу між активністю суду та диспозитивністю сторін, є запорукою постановлення законного та обґрунтованого судового рішення.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження, автор доходить наступних висновків:

1. Доказування у цивільному судочинстві України – це двоєдина розумова та практична (процесуальна) діяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (учасників справи та суду), яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі, та спрямована на збирання, подання, дослідження та оцінку доказів з метою встановлення об'єктивної істини у справі та обґрунтованого вирішення спору.

2. Правовій природі доказування у цивільному судочинстві притаманні такі ознаки: є нормативно-регульованим інститут, є пізнавальною діяльністю, є процесуальною діяльністю, є системою правовідносин.

3. Правова природа доказування у цивільному судочинстві України полягає в тому, що це єдність матеріально-правових та процесуальних аспектів, яка виступає одночасно як система правових норм (інститут), як спосіб пізнання фактичних обставин справи (гносеологічний аспект), і як сукупність процесуальних дій та правовідносин (діяльнісний та реляційний аспекти).

Ця комплексна природа визначає й особливості правового статусу суб'єктів доказування, які є центральними фігурами у цих правовідносинах і несуть основний тягар реалізації принципу змагальності.

4. Цілком погоджуємося з точкою зору, де використовується критерій юридичної зацікавленості для визначення суб'єктів доказування, такий підхід є методологічно вірним та повністю відповідає чинному цивільному процесуальному законодавству України.

Отже, суб'єктами доказування в повному розумінні є лише учасники справи (сторони, треті особи, представники, прокурор) та суд. Саме ці особи мають правовий зв'язок із предметом спору або владні повноваження і наділені

повним спектром процесуальних прав та обов'язків, що охоплюють усі стадії доказування – від збирання інформації до її фінальної оцінки.

5. Зокрема, такі учасники, як свідки, експерти чи перекладачі, не є суб'єктами доказування, оскільки їхня роль є виключно допоміжною, вони не мають юридичної зацікавленості у результаті справи і не несуть обов'язку доведення.

6. Для цілей дипломної роботи слід прийняти визначення суб'єктів доказування, яке обмежує їх коло учасниками справи та судом, виходячи з критеріїв юридичної зацікавленості та обсягу процесуальних повноважень.

7. Узагальнюючи наукові підходи, можна визначити, що суб'єкти доказування в цивільному процесі України — це всі учасники цивільних процесуальних правовідносин (сторони, треті особи, їхні представники, органи державної влади, прокурор, заявники та заінтересовані особи), а також суд, які відповідно до норм ЦПК України наділені правами та обов'язками щодо здійснення доказової діяльності (збирання, подання, дослідження, оцінки доказів) з метою встановлення обставин справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення.

8. На основі аналізу різних наукових підходів (діяльнісного, пізнавального, інституційного, правовідносного) та існуючих класифікацій (за зацікавленістю, за активністю), а також враховуючи вимоги чинного ЦПК України, пропонується наступна “комплексна” класифікація суб'єктів доказування у цивільному процесі України. У якості критерія класифікації пропонуємо застосовувати “комбінований” критерій: наявність юридичної зацікавленості у результаті справи та характер виконуваних процесуальних функцій (роль у доказуванні).

9. Пропонуємо усі суб'єкти доказової діяльності поділяються на три основні групи.

До першої групи пропонуємо відносити основні (активні) суб'єкти доказування (Учасники справи). Це центральна група суб'єктів, на яких лежить основний тягар доказування. Вони мають пряму юридичну зацікавленість у

результаті справи і здійснюють ініціативні дії зі збирання, подання та обґрунтування доказів.

У даній групі пропонується виокремлювати підгрупи. Так, до підгрупи 1.1. пропонуємо відносити сторони спору. Позивач: доводить обставини, що обґрунтовують його вимоги (ст. 81 ЦПК України). Відповідач: доводить обставини, що обґрунтовують його заперечення (ст. 81 ЦПК України).

До підгрупи 1.2. пропонуємо відносити третіх осіб. З самостійними вимогами: мають статус позивача і повноцінно доводять свої вимоги. Без самостійних вимог: подають докази на підтримку однієї зі сторін.

До підгрупи 1.3. пропонуємо відносити спеціальні суб'єкти захисту публічних інтересів. Прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування: беруть участь у доказуванні в межах своїх повноважень, захищаючи державні або суспільні інтереси (ст. 56 ЦПК України).

Також, пропонуємо виокремлювати Групу 2 та до неї відносити оцінюючий та керівний суб'єкт (суд). Суд займає особливе, нейтральне положення. Він не має юридичної зацікавленості у результаті справи, але зацікавлений у правильності та законності її вирішення. Його роль у доказуванні є вирішальною, але іншою за характером. Суд тут виконує функції керівництва процесом, створення умов для реалізації прав учасників, витребування доказів за клопотанням сторін (за загальним правилом), безпосереднє дослідження всіх доказів та їх фінальна оцінка за внутрішнім переконанням (ст. 89 ЦПК України).

До Групи 3 пропонуємо відносити суб'єктів, що сприяють здійсненню правосуддя (допоміжні учасники). Ці особи залучаються до процесу тимчасово, не мають юридичної зацікавленості у результаті справи і не несуть обов'язку доведення. Вони лише надають інформацію або допомогу. Вони не є суб'єктами доказування в активному розумінні, але є суб'єктами доказової діяльності як процесу в цілому. До них відносяться представники: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі.

На нашу думку, перевага запропонованої класифікації полягає в тому, що вона дозволяє системно охопити всіх учасників, розмежувати їхні функції (за схемою: ініціатива-оцінка-сприяння) та точно визначити правовий статус кожного з них відповідно до чинного ЦПК України.

10. При дослідженні питання визначення поняття сторін у цивільному процесі пропонується виокремити три наукові підходи: матеріальний, процесуальний та сучасний.

11. Під сторонами цивільного процесу пропонується розуміти як основні учасники цивільних процесуальних правовідносин (позивач та відповідач), які мають протилежні матеріально-правові інтереси, ведуть спір про право, наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування (зокрема, несуть основний тягар доведення обставин, на які посилаються), і щодо яких суд ухвалює рішення, що набуває законної сили.

12. При дослідженні питання обов'язку доказування, пропонується внести зміни до ст. 81 ЦПК України. Пропонується доповнити ч. 1 більш чітким посиланням на розподіл тягара доведення між позивачем та відповідачем, що випливає з вищенаведеного визначення сторін: “1. Кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. При цьому, позивач несе тягар доведення обставин, що становлять підставу його позову, а відповідач – обставин, що обґрунтовують його заперечення проти позову”.

13. Також, пропонується доповнити ст. 48 частиною 2, з більш розгорнутим доктринальним визначенням, щоб закріпити ключові ознаки сторін як суб'єктів доказування на рівні закону: “2. Сторони є основними учасниками цивільних процесуальних правовідносин, які мають протилежні матеріально-правові інтереси, ведуть спір про право та наділені рівним обсягом процесуальних прав та обов'язків щодо доказування, зокрема несуть основний тягар доведення обставин, на які посилаються”.

14. Також, пропонується доповнити ст. 12 ЦПК України ч. 3: “3. Сторони цивільного процесу користуються рівними правами та обов'язками щодо доказування. Суд забезпечує рівні можливості для подання, дослідження та спростування доказів кожною стороною”.

15. Зокрема, автором запропоновано виокремлювати такі характерні ознаки третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги: самостійний характер вимог, прирівнювання до статусу позивача, особливості доказової діяльності (як суб'єктів доказування), на них лежить основний тягар доказування, право на всі види доказових дій, автономність доказової позиції, особливі процедурні аспекти вступу у справу, обмежені строки вступу, особливі наслідки такого вступу.

16. Для розуміння диференціації суб'єктного складу доказової діяльності у цивільному процесі пропонується вважати, що треті особи із самостійними вимогами є основними суб'єктами доказування на рівні з позивачем та відповідачем, оскільки вони ведуть власний спір і несуть повний тягар доведення. Треті особи без самостійних вимог є допоміжними суб'єктами доказування, які підтримують позицію однієї зі сторін і сприяють доказуванню, але не є самостійними носіями обов'язку доведення щодо предмета основного спору.

17. Пропонується виокремлювати ознаки третіх осіб у цивільному процесі: вступ у розпочате провадження, наявність власних інтересів, відмінних від інтересів сторін, та залежність обсягу прав від характеру цих інтересів (самостійні вимоги чи їх відсутність).

18. Автором зроблено висновок, що поняття "треті особи у цивільному процесі" має комплексну правову природу, яка поєднує матеріально-правовий (захист власних інтересів) та процесуальний (вступ у розпочату справу, обсяг прав) аспекти. Треті особи є повноправними суб'єктами доказування, оскільки вони наділені правами та обов'язками щодо формування доказової бази. Їхній статус диференційований: треті особи із самостійними вимогами (фактично позивачі у своєму спорі) несуть основний

тягар доказування; треті особи без самостійних вимог виконують допоміжну функцію у доказуванні, підтримуючи позицію основної сторони, але не несуть первинного обов'язку доведення предмета основного спору.

19. Автором запропоновано узагальнене визначення представництва у цивільному процесі України та доповнити Главу 4 "Представництво в суді" Розділу I ЦПК України новою статтею 58-1 "Поняття представництва".

20. Аналізуючи окремі норми ЦПК, автором запропоновано побудувати класифікацію представництва у цивільному процесі та доповнити Главу 4 "Представництво в суді" новою статтею (наприклад, Стаття 58-2), яка б систематизувала види представництва за ключовими критеріями.

21. На основі проведеного аналізу статусу прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, заявників та заінтересованих осіб у цивільному судочинстві України, зроблено висновок, що прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування, заявники та заінтересовані особи – є повноправними учасниками справи відповідно до Розділу I Глави 2 ЦПК України. Крім того, доведено, що вони є активними суб'єктами доказування (поряд зі сторонами та третіми особами). Їхній статус принципово відрізняється від "інших учасників судового процесу" (свідків, експертів), які не мають юридичної зацікавленості та лише сприяють здійсненню правосуддя.

22. Таким чином, роль суду полягає у забезпеченні "справедливого балансу" між принципом змагальності та обов'язком захисту прав людини. Суд має активно реагувати на недобросовісну поведінку учасників процесу, які зловживають своїми правами (наприклад, приховують докази), використовуючи надані йому законом інструменти впливу.

23. Отже, роль суду в забезпеченні процесу доказування в цивільному судочинстві України є комплексною і багатогранною. Суд не є пасивним спостерігачем, але й не перебирає на себе функцію сторони. Його основне завдання полягає в керівництві процесом, створенні рівних умов для сторін,

забезпеченні законності процедури отримання та дослідження доказів, а також їх об'єктивній та неупередженій оцінці.

24. Чинне законодавство надає суду достатньо повноважень (визначення предмета доказування, витребування, забезпечення доказів) для ефективного виконання цієї ролі. Правильне застосування цих повноважень, з дотриманням балансу між активністю суду та диспозитивністю сторін, є запорукою постановлення законного та обґрунтованого судового рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Цюра Т. В. Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі : автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.0.03. К., 2005. 17 с.
3. Фурса С. Я. Цивільний процес України: Академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл./ за ред. С. Я. Фурси. К.: Видавець Фурса С. Я. ; КНТ. 2009. 848 с.
4. Васильєв С. В. Цивільний процес Х.: Одіссей, 2008. 534 с.
5. Штефан А. С. Поняття судового доказування у цивільному процесі. *Часопис Академії Адвокатури України*. Том 8. N 1 (26). 2015. 134 с.
6. Грабовська О. Місце доказування у системі цивільного процесуального права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. N 89. 2011. с. 13-17.
7. Тунік Ю. М. Поняття доказування в цивільному процесуальному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. N 10. 2022. С. 232-236. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/55.pdf.
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
9. Баранкова В. В. Елементи доказування у цивільному судочинстві та нотаріальному провадженні. Том 1 № 83 (2024): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/18242/13329>.
10. Кройтор В. А. Розподіл обов'язків з доказування у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Право і суспільство*. N 4. 2023. С. 92-101. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/14.pdf.

11. Виноградова А. І. Доказування у цивільному процесі: до визначення структури та змісту. *Вісник кримінального судочинства*. N 3 (4). 2020. С. 140-149.
12. Дрогозюк К. Б. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції. Автореф. Дис. Канд.юрид. наук. Одеса. 2018. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a5ea8dae-dc7c-4e40-98f0-047876f0d69a/content>.
13. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навч.-метод. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. / Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов, Н.В. Волкова, І. А. Яніцька ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 80 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3710ef0a-f751-4c0a-abd6-c716d1e5bd84/content>.
14. Волкова Н. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. N 9. 2020. С. 19-23. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/5.pdf>
<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/5.pdf>.
15. Теремецький В., Петровський А. Оптимізація суб'єктів доказування в цивільному процесі України в контексті правового статусу фахівця у певній галузі знань. *Актуальні проблеми правознавства*. N1. 2021. С. 107-113. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1157>.
16. Грабовська О. О. Зміст предмета доказування у цивільному судочинстві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. No 6. С. 38–41.
17. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
18. Думич Х.М. Сторони в цивільному процесі за австрійським процесуальним кодексом 1895 р. : ознаки та правовий статус. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Випуск 1. Том 1. С. 13–17

19. Єфімова А. О., Гуня В. М., Поліщук М. Г. Поняття сторін у цивільному процесі. *Юридичний науковий електронний журнал*. N 11. 2021. С. 166-169. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/41.pdf
20. Сліпченко О. І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2010. 22 с.
21. Коваленко О. О. Зміст предмета доказування у цивільному судочинстві (цивільному процесі). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Випуск 3. Том 1. С. 8–102.
22. Сліпченко О. І., Кройтор В. А. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2012. 244 с.
23. Цивільний процес : навч. посіб. / В. А. Кройтор, Я. М. Садикова ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2020. 372 с.
24. Супрун Т. С. Докази та доказування у справах про встановлення та оспорування батьківства (материнства) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2017. 18 с.
25. Супрун Т. С. Поняття предмета доказування у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2016. No 5. С. 190–198. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_33.pdf.
26. Цивільний процес : навч. посіб. / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Хар-ків : ХНУВС, 2022. 336 с.
27. Штефан М.Й. Цивільний процес : підручник / вид. 2-е, перероб. та доп.. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.
28. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В.В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.

29. Цивільний процес : навч. посіб. / О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 336 с.
30. Гражданский процесс : учеб. / под ред. В. В. Комарова. Харків : Одиссей, 2001. 704 с.
31. Тертишніков В. І. Цивільний процес України : наук.-практ. посіб. Вид. 5-те, доп. і перероб. Харків : Юрайт, 2013. 424 с.
32. Фурса С. Я. Окреме провадження в цивільному процесі України : навч. посіб. Київ : Поліграфічний центр КНУ, 1999. 309 с.
33. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : Вид. Фурса С. Я. ; КНТ, 2005. 256 с. (Серія: Процесуальні науки).
34. Цюра Т. Загальні проблеми діяльності суду при дослідженні та оцінці доказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 11. С. 49–52.
35. Штефан А. С. Вчення про механізм доказування в цивільному судочинстві : монографія. НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ. Київ : Інтерсервіс, 2018. 392 с.
36. Штефан А. С. Механізм доказування: теорія і практика у цивільному судочинстві : монографія. НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ. Київ : Інтерсервіс, 2021. 444 с.
37. Сеник С. Особливості участі третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, в цивільному процесі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Випуск 61. С. 308–314
38. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах по-зовного провадження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2011. 519 с.
39. Курс цивільного процесу: підручник. В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
40. Бобровник О.В. Треті особи в цивільному процесі: автореф. дис. канд. юрид. наук. К., 2009. 18 с.

41. Сульженко Ю. Захист прав та охоронюваних законом інтересів третіх осіб у цивільному про-цесі. *Право України*. 2005. No 3. С. 83–88.
42. Цал-Цалко Ю.Ю. Особливості інституту третіх осіб у цивільному процесі. *Правова держава*. 2016. No 21. С. 163–169.
43. Божко М. В. Щодо поняття третіх осіб як учасників цивільних справ позовного провадження у цивільному процесі України. Том 1 № 78 (2023): *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/286341/280243>.
44. Тернавська В. В. Особливості правового статусу інших учасників судового процесу в цивільному судочинстві. *UNIVERSUM*, N 14. 2024. С. 218–223. URL: <https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1380>.
45. Sloma V. Participation of the Representative in Civil Legal Relations. *Actual Problems of Law*. vol. 1, N 4. 2021. P.119-23. URL: <https://doi.org/10.35774/app2020.04.119>.
46. Галабурда Н. А. Особливості змісту поняття представництва у цивільному праві України. Ак-туальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2012. Вип. 3. С. 21-27.
47. Кметик Х. В., Такаджі Л. Г. Сутність та особливості договірною представництва. *Форум права*. 2017. No 5. С. 175-180.
48. Бірюков І.А., Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина. Навчальний посібник / К.: КНТ, 2006. 480 с.
49. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 26 с.
50. Штефан О. О. Цивільний процесуальний захист суб'єктивного авторського права: теорія, законодавство, судова практика : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 544 с.
51. Мартєв С. Участь прокурора у судових процесах, не пов'язаних із підтриманням державного обвинувачення в суді. 2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Uchast_prokyrora_2025_02_05.pdf

52. Сакара Н. Про практику розгляду справ, у яких прокурор представляє інтереси держави в суді, обговорили під час презентації результатів тематичного експертного дослідження. 2024. URL: <https://court.gov.ua/archive/1700966/#:~:text=%20орган%20не%20є%20учасником%20спірних,і%20сам%20порушує%20інтереси%20держави.>

53. Постанова ВП ВС від 25 вересня 2024 року у справі № 587/1382/15-ц. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/122579338>.

54. Ухвала КЦС ВС від 23 липня 2024 року у справі № 449/593/22. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=122883160&red=100003b3dc92b7e7aee224109c14369e0ade3e&d=5>.

55. Про Прокуратуру: закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

56. Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121753944>.

57. Постанова КЦС ВС від 10 квітня 2024 року, справа № 725/3821/23. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_04_2024.pdf.

58. Постанова КЦС ВС від 29 травня 2024 року у справі № 404/7153/20. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/117043585>.

59. Кройтор В. А. Поняття доказів та засобів доказування в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 113–117.

60. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

61. Шевчук М. І. Власна ініціатива суду щодо дослідження доказів під час судового розгляду. *Науковий вісник МГУ*. Сер.: Юриспруденція. 2013. № 6. 2013. С. 130-135.

62. Левківська В. Критерії оцінки доказів у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. № 12. 2018. С. 339-345.

63. Докази і доказування у цивільному процесі в умовах воєнного стану: презентація судді КГС ВС Сакари Н. Ю. Верховний Суд України. 2022. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_18_Sakara_18_11_2022.pdf.

64. Законодавець в справах окремого провадження наділив суд можливістю за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Вища школа адвокатури НААУ. 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/zakonodavec-v-spravax-okremogo-provadzennia-nadiliv-sud-mozlivistiu-za-vlasnoiu-iniciativoiu-vitrebuyati-neobxidni-dokazi>.

65. Господарський процесуальний кодекс: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

66. Постанова КЦС ВС від 11 липня 2024 року у справі № 489/673/23. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=120313837&red=1000031987e0bcaea14013eab8c032d03c5976&d=5>.

67. Ухвала апеляційного суду, підтримана практикою ВС (аналіз справи № 369/5543/20. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/121383335>.

68. Ухвала Ірпінського міського суду Київської області від 7 червня 2024 року (справа № 119595276). URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/119595276/>.

69. Постанова КЦС ВС від 29 травня 2024 року (справа № 369/1937/20). URL:

<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=119493593&red=100003d9427d6178c41e43810a2c2967449e5e&d=5>.

70. Постанова КЦС ВС від 26 червня 2024 року (справа № 354/602/15-п).

URL:

https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_07_07_2025_roku_u_spravi_354_612_15_ts/.